

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Факультет/(ННІ) _____ ЕКОНОМІЧНИЙ

ПОГОДЖЕНО

Декан факультету (Директор ННІ)

Економічний

(назва факультету (ННІ))

_____ (підпис)

_____ (ім'я ПРИЗВИЩЕ)

“ _____ ” _____ 20__ р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

Фінансів

(назва кафедри)

_____ (підпис)

_____ (ім'я ПРИЗВИЩЕ)

“ _____ ” _____ 20__ р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему Фіскальні та регулюючі аспекти акцизного оподаткування

Спеціальність 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
(код і найменування)

Освітня програма Фінанси і кредит
(назва)

Орієнтація освітньої програми Освітньо-професійна програма(1,5 р)
(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Гарант освітньої програми

_____ (науковий ступінь та вчене звання)

_____ (підпис)

_____ (ім'я ПРИЗВИЩЕ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

_____ (науковий ступінь та вчене звання)

_____ (підпис)

Інна ДОЛЖЕНКО

_____ (ім'я ПРИЗВИЩЕ)

Виконав

_____ (підпис)

Анастасія ХИТОНІНА

_____ ((ім'я ПРИЗВИЩЕ здобувача)

КИЇВ – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Факультет (ННІ) _____ **ЕКОНОМІЧНИЙ** _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Професор, Доктор економічних наук

Наталія ШВЕЦЬ

(науковий ступінь, вчене звання) (підпис) (ім'я ПРІЗВИЩЕ)

“ ” _____ 20 _____ року

З А В Д А Н Н Я

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧУ

(прізвище, ім'я, по батькові)

Спеціальність 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
(код і найменування)

Освітня програма Фінанси і кредит
(назва)

Орієнтація освітньої програми Освітньо-професійна програма(1,5 р)
(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Тема магістерської кваліфікаційної роботи Фіскальні та регулюючі аспекти акцизного оподаткування

затверджена наказом від “ 16 ” 10 2024 р. № 1854 С

Термін подання завершеної роботи на кафедру _____
(рік, місяць, число)

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи У роботі використано нормативно-правові акти України та ЄС, офіційну статистику ДПС і Держстату за 2020–2024 рр., аналітичні матеріали міжнародних організацій, а також власні розрахунки щодо фіскальної та регулятивної ефективності акцизного оподаткування.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретичні засади акцизного оподаткування
2. Аналіз фіскальних та регулюючих аспектів акцизного оподаткування в Україні.
3. Шляхи вдосконалення системи акцизного оподаткування в Україні.

Перелік графічного матеріалу (за потреби) _____

Дата видачі завдання “ ” _____ 20 _____ р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи _____ Інна ДОЛЖЕНКО
(підпис) (ім'я ПРІЗВИЩЕ)

Завдання прийняв до виконання _____ Анастасія ХИТОНІНА
(ім'я ПРІЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна магістерська робота присвячена теоретичним, методичним та прикладним аспектам акцизного оподаткування як інструменту фіскальної та регулятивної політики держави, а також оцінці його впливу на бюджетні надходження, ціноутворення та обсяги споживання підакцизних товарів в Україні.

У вступі обґрунтовано актуальність теми в умовах воєнних та кризових явищ, визначено мету, об'єкт, предмет і завдання дослідження, охарактеризовано інформаційну базу та методи дослідження (теоретичний, порівняльний, економіко-статистичний аналіз, елементи моделювання та прогнозування).

У першому розділі розкрито сутність, функції та принципи акцизного податку як непрямого податку, визначено його місце в податковій системі України. Систематизовано підходи до класифікації підакцизних товарів, види ставок акцизу (адвалорні, специфічні, змішані), окреслено фіскальну, соціальну, регулюючу та контрольну функції акцизів, а також методичні підходи до оцінки ефективності акцизного оподаткування.

У другому розділі проаналізовано фіскальні та регулюючі аспекти акцизного оподаткування в Україні у 2020–2024 рр. Досліджено динаміку надходжень акцизного податку у структурі ВВП та доходів зведеного бюджету, виявлено провідну роль акцизів на пальне, тютюнові вироби та алкогольну продукцію. Оцінено вплив змін ставок акцизу на ціни та обсяги споживання, а також на структуру ринку: зростання цін на пальне, поступове скорочення легального виробництва сигарет на тлі переходу споживачів до альтернативних нікотиновмісних продуктів, зменшення виробництва лікєро-горілкової продукції. Проаналізовано поетапне наближення акцизної політики України до стандартів ЄС, зокрема щодо тютюнових виробів та пального.

У третьому розділі запропоновано напрями вдосконалення системи акцизного оподаткування. Обґрунтовано заходи щодо посилення фіскальної функції акцизів (оптимізація ставок з урахуванням еластичності попиту,

розширення бази оподаткування), удосконалення адміністрування податку (цифровізація контролю, розвиток системи акцизних складів, посилення контролю за маркуванням продукції), зменшення масштабів тіньового ринку алкоголю, тютюну та пального. Особливу увагу приділено гармонізації акцизного законодавства України з нормами ЄС та поєднанню фіскальних цілей із завданнями охорони громадського здоров'я та енергетичної безпеки.

У висновках узагальнено результати дослідження, сформульовано висновки щодо стану й тенденцій акцизного оподаткування в Україні, а також наведено практичні рекомендації щодо підвищення ефективності його фіскальної та регулюючої ролі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: акцизне оподаткування, акцизний податок, фіскальна функція, регулююча функція, підакцизні товари, тютюнові вироби, алкогольні напої, пальне, тіньовий ринок, гармонізація з ЄС.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1_ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АКЦИЗНОГО ОПОДАТКУВАННЯ...	12
1.1. Сутність, функції та принципи акцизного податку як непрямого податку .	12
1.2. Фіскальна та регулююча роль акцизів в економіці	17
1.3. Методичні підходи до оцінки ефективності акцизного оподаткування.....	21
Висновки до розділу 1	
РОЗДІЛ 2_АНАЛІЗ ФІСКАЛЬНИХ ТА РЕГУЛЮЮЧИХ АСПЕКТІВ АКЦИЗНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ	31
2.1. Оцінка ефективності фіскальної функції акцизного податку.....	31
2.2. Аналіз впливу акцизів на ціноутворення та обсяги споживання підакцизних товарів.....	41
2.3. Оцінка ефективності акцизного оподаткування як інструменту державного регулювання.....	56
Висновки до розділу 2	
РОЗДІЛ 3._ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ АКЦИЗНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	65
3.1. Напрями посилення фіскальної функції акцизів.....	65
3.2.Вдосконалення системи адміністрування акцизного податку та боротьба з тіньовим ринком.....	68
3.3. Гармонізація українського акцизного законодавства з нормами ЄС	72
Висновки до розділу 3	
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах глобальних економічних криз, спричинених пандемічними потрясіннями, геополітичними конфліктами, енергетичною нестабільністю та зростанням інфляційного тиску, акцизне оподаткування зберігає свою стратегічну значущість як надійний механізм формування державних фінансових ресурсів. Його фіскальна роль особливо актуалізується у періоди зростання бюджетного дефіциту та необхідності забезпечення стійкості державних фінансів, про що свідчать дані Міністерства фінансів України та Державної податкової служби за 2020–2024 рр. Одночасно посилюється й регулятивний потенціал акцизів: підвищення ставок та удосконалення механізмів адміністрування сприяють коригуванню споживчої поведінки, зниженню рівня шкідливих звичок, зменшенню негативних зовнішніх ефектів, а також стимулюванню екологічної модернізації економіки.

Особливої ваги питання акцизного оподаткування набуває в контексті євроінтеграційних процесів України, що передбачають гармонізацію ставок і процедур відповідно до вимог директив ЄС. Це зумовлює потребу у глибокому науковому аналізі ефективності акцизної політики, її впливу на доходи бюджету, стан ринків підакцизної продукції та соціально-економічні результати.

Ступінь дослідження проблеми засвідчує, що питання теорії й практики акцизного оподаткування є широко представленими у працях вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, фіскальну, регулюючу та соціально-економічну природу акцизів досліджували Г. Буканов, Р. Волощук, Т. Боголіб, Я. Глущенко, В. Кравченко, О. Коваленко, А. Соколовська, С. Юрій, В. Федосов та інші. У працях зарубіжних авторів, зокрема А. Пігу, акцизи розглядаються як інструмент корекції негативних зовнішніх ефектів та підвищення добробуту суспільства. Разом з тим сучасні виклики — цифровізація адміністрування, боротьба з тіньовим ринком, гармонізація з правом ЄС — потребують подальших комплексних досліджень, що підтверджує актуальність обраної теми.

Таким чином, акцизне оподаткування сьогодні постає не лише одним із ключових елементів фіскальної політики, а й потужним регуляторним інструментом, здатним формувати економічні, соціальні та поведінкові тенденції. Це обумовлює важливість його наукового аналізу та удосконалення в умовах сучасних економічних трансформацій.

Мета магістерської кваліфікаційної роботи є обґрунтування шляхів вдосконалення фіскальних та регулюючих аспектів акцизного оподаткування.

Для досягнення мети дослідження були визначені такі завдання:

- визначити сутність, функції та принципи акцизного податку як непрямого податку;
- дослідити фіскальну та регулюючу роль акцизу в економіці;
- розглянути методичні підходи до оцінки ефективності акцизного податку;
- визначити оцінку ефективності фіскальної функції акцизного податку;
- проаналізувати вплив акцизів на ціноутворення та обсяги споживання підакцизних товарів;
- дослідити та здійснити оцінку ефективності акцизного оподаткування як інструменту державного регулювання економіки;
- визначити напрями посилення фіскальної функції акцизів;
- запропонувати напрями вдосконалення системи адміністрування акцизного податку та розробити пропозиції щодо зменшення масштабів тіньового ринку;
- обґрунтувати шляхи гармонізації українського акцизного законодавства з нормами ЄС.

Об'єкт дослідження – процеси акцизного оподаткування у системі державного регулювання економіки.

Предмет дослідження – аналіз фіскальних і регулюючих аспектів акцизного оподаткування їх вплив на бюджетні надходження, споживчу поведінку та економічну стабільність.

У процесі дослідження ефективності акцизного оподаткування використано комплекс загальнонаукових і спеціальних економічних методів. Зокрема, методи аналізу та синтезу – застосовано для вивчення сутності акцизного податку, його функцій, видів ставок та особливостей впливу на економічні й соціальні процеси, статистичні методи – використано для оцінки динаміки надходжень акцизного податку, обсягів виробництва та споживання підакцизних товарів у 2020–2024 рр., а також для визначення тенденцій у сфері тіньового ринку, графічний метод – залучено для наочного представлення змін у надходженнях акцизного податку, структури ринку підакцизних товарів та соціальних ефектів акцизної політики, метод порівняльного аналізу – застосовано для зіставлення показників акцизного навантаження, ставок акцизів та ефективності їх застосування в Україні та країнах Європейського Союзу, економіко-математичний метод – використано для розрахунку показників фіскальної значимості, податкової еластичності та впливу акцизного навантаження на ВВП, системний підхід – дав змогу комплексно проаналізувати фіскальні, соціально-економічні та регулятивні аспекти функціонування акцизного оподаткування та визначити напрями вдосконалення його механізму, метод узагальнення – застосовано для формування висновків щодо сучасного стану та перспектив розвитку акцизної політики в Україні. Використання комплексу взаємодоповнюючих методів дозволило всебічно дослідити ефективність акцизного оподаткування та забезпечити обґрунтованість отриманих висновків і рекомендацій.

Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти України, що регулюють порядок справляння акцизного податку (зокрема Податковий кодекс України, Закони та постанови Кабінету Міністрів), офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Державної податкової служби та Міністерства фінансів щодо надходжень акцизного податку, обсягів виробництва та реалізації підакцизних товарів у 2020–2024 рр. Також використано наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, матеріали наукових конференцій, профільних досліджень та періодичних видань.

Наукова новизна роботи полягає у теоретичному узагальненні та практичному обґрунтуванні напрямів підвищення ефективності акцизного оподаткування в Україні в умовах сучасних економічних та соціальних викликів. У дослідженні запропоновано удосконалену систему оцінювання ефективності акцизного податку з урахуванням фіскального, соціально-економічного та структурно-регулятивного підходів, обґрунтовано фактори, які визначають результативність акцизної політики, а також розроблено пропозиції щодо гармонізації акцизного законодавства України з вимогами Європейського Союзу. Окрему увагу приділено впливу змін акцизної політики на тіньовий ринок, рентабельність підакцизних галузей та стан громадського здоров'я.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АКЦИЗНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

1.1. Сутність, функції та принципи акцизного податку як непрямого податку

Особливість акцизного податку полягає в тому, що він забезпечує державі дієві інструменти впливу на високорентабельні сфери економіки, зокрема виробництво алкогольної та тютюнової продукції, а також паливно-мастильних матеріалів. Завдяки акцизу держава може регулювати рівень прибутковості цих галузей та стримувати надмірну рентабельність окремих товарних ринків.

Крім того, підакцизні товари часто мають негативний вплив на здоров'я населення або завдають шкоди довкіллю, що зумовлює зростання бюджетних витрат на медичні та екологічні потреби. Застосування акцизного податку дає можливість зменшити масштаби такого негативного впливу, а отже – сприяти скороченню державних видатків у довгостроковій перспективі.

Акцизне оподаткування має давню історію, що бере початок ще у Стародавньому світі. Наприклад, у Стародавньому Китаї акцизом обкладали чай, а в Давньому Римі – операції з купівлі-продажу рабів. На території України акцизне оподаткування було відоме ще з часів Київської Русі та застосовувалося, насамперед, до алкогольних напоїв. Традиція оподаткування алкоголю зберігалася і в період Гетьманщини [1].

Представники класичної школи політичної економії наголошували на перевагах акцизного оподаткування. Так, Ф. Демезон підкреслював, що акциз забезпечує один із найвищих рівнів надходжень до державної скарбниці. У свою чергу Вільям Петті вважав акциз справедливим податком, оскільки його фактичним платником є споживач, що, на думку економіста, стимулює його до більш ощадливого та раціонального використання ресурсів [6] [7] [15].

Упродовж ХХ століття питання доцільності застосування акцизного оподаткування активно розглядалися представниками теорії добробуту. Вони вважали акциз обґрунтованим, оскільки він відповідає принципу нейтральності

оподаткування та базовій ідеї цієї школи – справедливий розподіл благ забезпечує зростання суспільного добробуту. Так, А. Пігу запропонував підхід до оподаткування, заснований на принципі найменшої сукупної жертви, згідно з яким податковий тягар має бути рівномірним для кожного члена суспільства. Саме з цих міркувань він підтримував запровадження універсального акцизного податку [1].

Щоб розкрити зміст акцизного податку, передусім варто звернутися до чинної нормативно-правової бази. Податковий кодекс України визначає акцизний податок як непрямий податок, що справляється зі споживання окремих видів товарів, віднесених законодавством до підакцизних, і включається до їхньої ціни [19].

Стосовно трактування поняття «акцизний податок» у науковій літературі варто відмітити, що нині це питання не перебуває в центрі активних наукових дискусій. Переважна більшість авторів дотримується усталених підходів до його визначення. Узагальнення основних трактувань акцизного податку, наведених у наукових працях та словниково-довідкових виданнях, представлено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Підходи до визначення акцизного податку у сучасних наукових джерелах

Автор	Визначення
Новак Н.П., Коцупатрий М.М. Кучеренко М.А. [14]	Непрямий податок, який дозволяє до різних товарів використовувати диференційований підхід
Волощук Р.Є. [2]	Податок на специфічну (від’ємну) споживчу вартість товарів та їхню якість
Коротун В.І. [5]	Непрямий податок, де об’єктом оподаткування виступає вартість та фізична кількість обмеженого переліку товарів, що мають певну специфічну особливість
Словник Merriam-Webster [22]	Податок на певні товари, які вироблені, реалізовані або використані в межах країни

Кембриджський словник [23]	Податок, що встановлюється урядом на певні групи товарів вироблені або спожиті всередині країни
Collins dictionary [24]	Податок, що встановлюється на товари, наприклад, спирт, які вироблені на внутрішнього ринку
Оксфордський словник [25]	Державний податок на певні товари, які виготовлені або спожиті всередині країни

Джерело: розроблено автором на основі [14][25][24] [23][22][5][2]

На підставі узагальнення наведених у таблиці 1.1 трактувань можна зробити висновок, що визначення акцизного податку має спиратися на три ключові характеристики. По-перше, акциз є непрямим податком, тобто включається до ціни товару й фактично сплачується кінцевим споживачем. По-друге, його дія поширюється лише на чітко визначені групи товарів, які законодавчо віднесені до підакцизних. По-третє, поряд із фіскальною функцією акцизний податок виконує важливу соціальну та екологічну роль.

Акцизне оподаткування, особливо в умовах воєнного стану, вимагає ретельно продуманого підходу до визначення бази оподаткування, встановлення ставок та застосування податкових пільг, адже саме акциз забезпечує важливу частину доходів державного бюджету. Одночасно, у контексті переговорів щодо вступу України до Європейського Союзу, актуальним є прискорення процесу гармонізації національного акцизного законодавства та податкових ставок із нормами ЄС. Тому в рамках дослідження акцизного оподаткування важливо чітко визначити сутність поняття «акцизний податок», систематизувати його ключові характеристики, різновиди та основні функції.

Акцизний податок є одним із ключових видів непрямих оподаткування, який виступає важливим фінансово-економічним інструментом державного регулювання соціальних та економічних процесів. Його застосування спрямоване не лише на формування бюджетних надходжень, а й на досягнення соціально-економічних цілей. Запровадження акцизів на алкогольні та тютюнові вироби має на меті обмеження їх споживання та зменшення негативного впливу на здоров'я населення. У свою чергу, акцизне оподаткування імпортованих товарів

сприяє захисту національних виробників і стимулює розвиток внутрішнього ринку. Оподаткування предметів розкоші забезпечує перерозподіл доходів між різними соціальними групами, що відповідає принципам соціальної справедливості. Крім того, акцизний податок дозволяє державі вилучати частину прибутків підприємств-монополістів, які виробляють специфічні види товарів із високою рентабельністю.

За своєю економічною природою акцизний податок є важливим фінансовим інструментом перерозподілу доходів між різними соціальними верствами населення та суб'єктами підприємницької діяльності. Його запровадження спрямоване на досягнення як фіскальних, так і регуляторних цілей держави.

Як правило, ставки акцизного податку встановлюються у фіксованих розмірах за одиницю товару, що дає змогу державі більш ефективно впливати на виробництво, обсяг реалізації та споживання підакцизної продукції. Разом з тим, надмірне підвищення ставок акцизу може мати негативні економічні наслідки, зокрема сприяти зростанню тіньового сектору економіки, ухиленню від оподаткування та поширенню фальсифікованої продукції низької якості.

На сьогодні до переліку підакцизних товарів, відповідно до розділу VI Податкового кодексу України, належать:

- тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну;
- спирт етиловий, інші спиртові дистиляти, алкогольні напої та пиво (крім квасу «живого» бродіння);
- транспортні засоби: легкові автомобілі, кузови до них, причепа, напівпричепа, мотоцикли, а також транспортні засоби, призначені для перевезення понад 10 осіб або вантажів;
- пальне;
- електрична енергія.

Оподаткування акцизним податком в Україні здійснюється відповідно до положень розділу VI Податкового кодексу України [19].

Для оподаткування різних категорій підакцизних товарів застосовуються три основні види ставок акцизного податку (див. рис. 1.1):

Рис.1.1. Типи ставок акцизного податку.

Джерело: розроблено автором на основі [2]

Специфічні ставки акцизного податку використовуються для таких категорій товарів, як спирт, алкогольні напої, тютюнові вироби та пиво. Їх розмір встановлюється у національній валюті – гривні. Водночас для нафтопродуктів, транспортних засобів та кузовів до них специфічні ставки визначаються у іноземній валюті – євро.

Змішані (комбіновані) ставки акцизного податку поєднують у собі елементи як адвалорних, так і специфічних ставок. Їх застосування передбачає одночасне використання фіксованої грошової суми за одиницю товару та відсотка від його вартості. Такий підхід дає можливість забезпечити більш збалансоване та справедливе оподаткування товарів, для яких характерні значні цінові коливання або широкий ціновий діапазон залежно від марки, якості чи сегмента ринку.

Змішані ставки найчастіше використовуються щодо тютюнових виробів, оскільки поєднання двох компонентів – адвалорного та специфічного – дозволяє мінімізувати ризики заниження податкових зобов'язань, запобігати демпінгу та усувати суттєві цінові диспропорції між продукцією різних виробників. Такий механізм сприяє стабільності бюджетних надходжень, одночасно забезпечуючи регулюючий вплив на споживання тютюнової продукції, що є важливим з точки зору охорони громадського здоров'я [21].

Завдяки комбінованій структурі змішані ставки забезпечують більш ефективне функціонування акцизної системи, оскільки дозволяють врахувати як фізичні обсяги реалізації товару, так і його ринкову ціну, що підвищує рівень податкової справедливості та прозорості.

Акцизний податок, як один із основних видів непрямих податків, виконує низку важливих функцій, (рис.1.2) які відображають його економічну, соціальну та фіскальну сутність. Сукупність цих функцій забезпечує реалізацію державної податкової політики, спрямованої на регулювання споживання, виробництва та розподілу доходів у суспільстві.

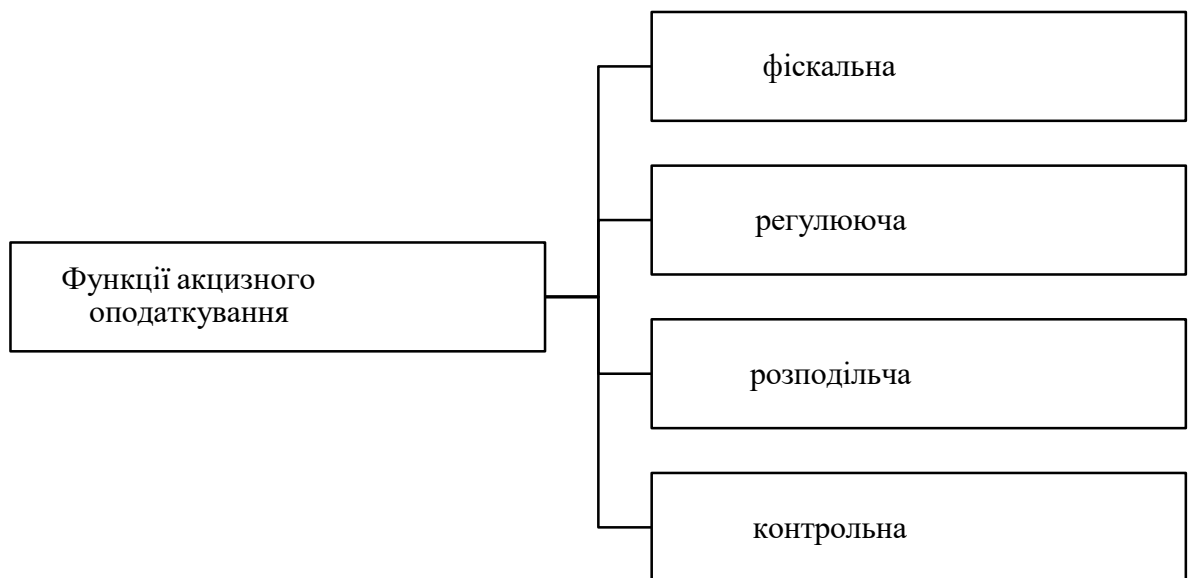

Рис.1.2. Функції акцизного оподаткування.

Джерело: розроблено автором на основі [6]

Фіскальна функція є основною для акцизного податку, адже його головне призначення – забезпечення стабільних надходжень до державного бюджету. Акцизи формують значну частку доходів держави за рахунок оподаткування товарів із високим рівнем споживання або рентабельності, таких як пальне, алкоголь, тютюн та інші підакцизні вироби. Завдяки стійкому попиту на ці товари акцизний податок характеризується передбачуваністю та регулярністю надходжень, що особливо важливо в умовах економічної нестабільності та воєнного стану.

Регулююча функція акцизне оподаткування використовується державою як інструмент впливу на поведінку споживачів та виробників. Підвищення

ставок акцизів на алкогольні та тютюнові вироби сприяє зменшенню їх споживання, що позитивно впливає на здоров'я населення. Аналогічно, зростання ставок акцизу на пальне стимулює енергоефективність, підвищує попит на альтернативні види пального та зменшує негативний вплив на довкілля. Таким чином, регулююча функція сприяє формуванню соціально відповідальної та екологічно безпечної моделі споживання.

Розподільча функція здійснює перерозподіл доходів між різними соціальними групами. Оскільки акцизи нерідко встановлюються на предмети розкоші або не соціально важливі товари, податковий тягар лягає переважно на споживачів із вищими доходами. Водночас акумульовані кошти спрямовуються на фінансування соціальних програм, медичної системи, екологічних заходів та інших суспільно важливих сфер. Таким чином, акциз сприяє підвищенню соціальної справедливості та зменшенню нерівності.

Контрольна функція акцизного оподаткування полягає у забезпеченні прозорості та обліку обороту підакцизних товарів. Акцизні склади, марки акцизного податку, ліцензування діяльності виробників та імпортерів дозволяють запобігати тінізації ринку, ухиленню від сплати податків та незаконному обігу продукції. Ефективна реалізація контрольної функції підвищує якість податкового адміністрування та захищає споживачів від нелегальних і небезпечних товарів.

Таким чином, на основі проведеного узагальнення теоретичних аспектів акцизного оподаткування, можемо зробити висновок, що акцизний податок є непрямим, тобто входить до ціни товару і сплачується споживачем, стосується тільки окремих визначених груп товарів, окрім фіскальної функції, він має вагому соціальну та екологічну роль.

1.2. Фіскальна та регулююча роль акцизів в економіці

Акцизний податок виступає вагомим фінансовим інструментом державного регулювання економічних і соціальних процесів. Він впливає на обіг

підакцизних товарів, визначає рентабельність їх виробництва, обмежує масштаби споживання та сприяє перерозподілу доходів між соціальними верствами.

У системі непрямих податків специфічні акцизи доповнюють універсальні, що ставить завдання пошуку оптимального балансу між цими типами податків із врахуванням їхньої фіскальної функції та коригувального впливу на ринок. Крім того, одночасне застосування ПДВ та акцизного податку створює ризик ефекту подвійного оподаткування.

Характерні риси акцизного податку як специфічного інструмента:

- висока фіскальна ефективність на відміну від ПДВ, база акцизного податку є значно вужчою, але великі обсяги реалізації підакцизних товарів та відносно обмежена кількість виробників полегшують контроль за повнотою та своєчасністю сплати акцизу, що, у свою чергу, знижує адміністративні витрати.

- регулювальний ефект через встановлення підвищених ставок акцизу можна стримувати споживання соціально шкідливих або екологічно небезпечних товарів (алкоголь, тютюн, енергетичні ресурси, транспортні засоби тощо) [6,7,19].

Ключові елементи системи акцизного оподаткування наведено на рис. 1.3.

У науковій літературі акцизи розглядаються як найефективніший інструмент оподаткування товарів, що генерують негативні зовнішні ефекти. До таких товарів традиційно належать алкогольні напої, тютюнові вироби та паливно-енергетичні продукти. Використання специфічних акцизів у цих секторах дає змогу зменшити їх шкідливий вплив шляхом підвищення роздрібних цін і, відповідно, зниження споживання. Міжнародні дослідження ВООЗ і Світового банку доводять, що підвищення ставок акцизів є одним з найефективніших методів зменшення рівня захворюваності, спричиненої шкідливими звичками.

Рис.1.3. Ключові елементи системи акцизного оподаткування.

Джерело: розроблено автором на основі [7]

Фіскальна та регулююча роль акцизів проявляється комплексно, формуючи цілісну систему впливу на економічні процеси та соціальну поведінку населення. Фіскальний ефект акцизного оподаткування полягає у стабільному наповненні державного та місцевих бюджетів за рахунок надходжень від реалізації підакцизних товарів. Це має принципове значення в умовах економічної нестабільності, коливань ринкової кон'юнктури та зростання бюджетного навантаження, оскільки акцизи забезпечують прогнозовані та відносно стійкі обсяги доходів. Завдяки стабільному попиту на підакцизні товари, акцизний податок залишається одним із найбільш надійних джерел доходів держави, що дозволяє фінансувати соціальні програми, охорону здоров'я, інфраструктурні проєкти та інші пріоритетні напрями.

Важливо підкреслити, що фіскальна функція акцизів доповнюється механізмом перерозподілу фінансових ресурсів, що сприяє зменшенню соціальної нерівності. Оскільки значна частина підакцизних товарів належить до категорії соціально ризикованих, оподаткування таких товарів дозволяє

спрямовувати додаткові кошти на покриття витрат, зумовлених їх негативним впливом на суспільство (лікування хронічних захворювань, профілактичні програми, екологічні заходи).

Регулятивний ефект акцизів проявляється у цілеспрямованому впливі на структуру та динаміку споживання. Підвищення ставок акцизного податку безпосередньо впливає на кінцеву роздрібну ціну товарів, роблячи їх менш доступними для широких груп споживачів. Таким чином, акциз виступає інструментом обмеження надлишкового або шкідливого споживання, сприяючи формуванню більш раціональної моделі поведінки.

Крім того, регулятивна функція акцизу включає такі важливі аспекти:

- стимулювання модернізації виробництва, оскільки підприємства змушені адаптувати товарний асортимент, технології та сировинну базу до нових вимог;
- підвищення якості продукції, адже виробники зацікавлені у пропозиції більш конкурентоспроможних та екологічно безпечних товарів;
- поширення інноваційних рішень, зокрема у сфері енергоефективності та альтернативних видів палива;
- зменшення негативних зовнішніх ефектів, пов'язаних зі шкідливим впливом на здоров'я населення та стан навколишнього середовища. [7]

Окремої уваги заслуговує роль акцизів у формуванні екологічної політики. У країнах Європейського Союзу ці податки дедалі частіше розглядаються як основа для стимулювання використання чистих енергоресурсів, зниження обсягів викидів та переходу до «зеленої» економіки. Поступове впровадження аналогічних підходів у податковій системі України дозволяє адаптувати внутрішній ринок до європейських стандартів і підвищити рівень екологічної безпеки.

Таким чином, акцизний податок поєднує риси фінансового, соціального та регулятивного інструмента. Його фіскальна та регулятивна функції взаємодоповнюють одна одну, забезпечуючи стабільні бюджетні надходження,

підвищення ефективності державної політики та формування стійких передумов для економічного розвитку.

Крім того, акцизна політика може виконувати функцію боротьби з тіньовим ринком. Встановлення економічно обґрунтованих ставок, оптимізація ліцензування, маркування та застосування електронних систем обліку сприяють детінізації обороту підакцизних товарів та зниженню масштабів контрафакту.

Акцизний податок виконує багатогранну роль у системі державного регулювання та є одним із ключових інструментів формування бюджетних ресурсів. Поєднання його фіскальної та регуляторної функцій забезпечує можливість не лише наповнювати бюджет, але й активно впливати на структуру споживання, зменшувати негативні зовнішні ефекти та підтримувати суспільно важливі напрями державної політики. Ефективність акцизного оподаткування визначається оптимальністю ставок, сучасністю механізмів адміністрування та спроможністю держави забезпечити баланс між бюджетними потребами та соціально-економічними наслідками оподаткування. В умовах євроінтеграції для України надзвичайно важливо адаптувати власну акцизну систему до вимог ЄС, підвищуючи прозорість контролю, стабільність надходжень та результативність регуляторного впливу.

1.3. Методичні підходи до оцінки ефективності акцизного оподаткування

Ефективність акцизного оподаткування визначається комплексом критеріїв, що дозволяють оцінити вплив акцизного податку на формування доходів бюджету, регулювання ринкових процесів та соціально-економічні результати. Оцінювання здійснюється з урахуванням фіскальної, регулюючої, соціальної та контрольної функцій акцизу. У науковій літературі виділяють низку методичних підходів, що систематизують оцінку ефективності податку залежно від досліджуваних параметрів.

Узагальнення існуючих методик дозволяє виділити три ключові підходи: фіскальний, соціально-економічний та структурно-регулятивний (рис. 1.4). Кожен із них має власне змістове наповнення, набір індикаторів та специфіку застосування, що забезпечує комплексний аналіз ефективності акцизного оподаткування.

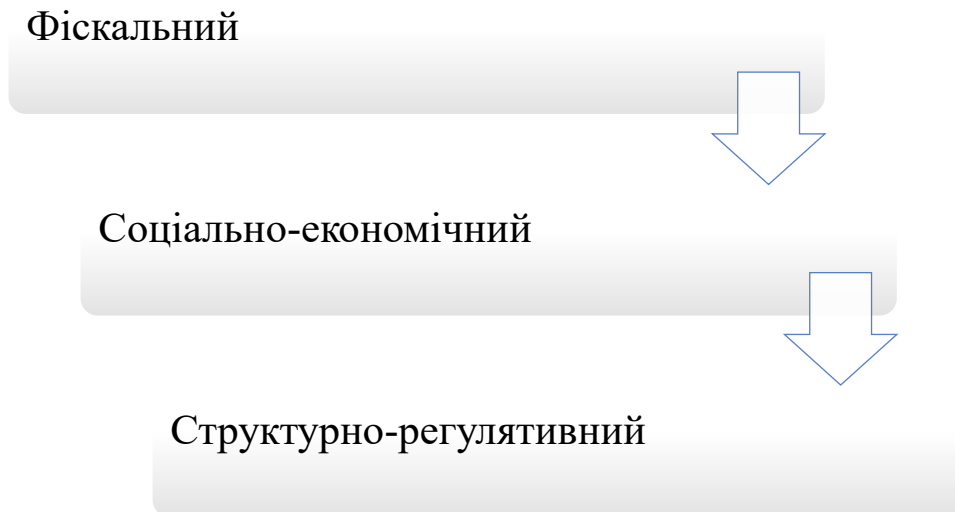

Рис. 1.4. Ключові методичні підходи до оцінки ефективності акцизного оподаткування.

Джерело: розроблено автором на основі [7]

Для забезпечення всебічної оцінки ефективності акцизного оподаткування важливо застосовувати системний підхід, що охоплює як фіскальні, так і соціально-економічні та регулятивні аспекти впливу акцизу. У науковій літературі сформувався кілька методичних підходів, що дозволяють оцінити результативність акцизної політики з позицій бюджетної ефективності, впливу на поведінку споживачів, стан ринку та діяльність виробників. Узагальнення цих підходів представлено в таблиці 1.2.

Узагальнення наведених методичних підходів свідчить, що ефективність акцизного оподаткування є багатовимірною категорією, яка охоплює не лише фіскальні результати, але й соціально-економічні та регулятивні аспекти. Фіскальний підхід дозволяє оцінити ступінь наповнення бюджету та стабільність податкових надходжень, тоді як соціально-економічний акцентує увагу на впливі акцизів на споживчу поведінку населення, стан здоров'я та рівень тінізації ринку.

Структурно-регулятивний підхід дає можливість проаналізувати зміни в конкурентному середовищі, рентабельність галузей та трансформації товарної структури ринку під впливом акцизної політики.

Таблиця 1.2

Методичні підходи до оцінки ефективності акцизного оподаткування

Методичний підхід	Сутність	Ключові індикатори
Фіскальний	Оцінює здатність акцизу забезпечувати стабільні надходження до бюджету	– частка акцизу у доходах бюджету;
		– темпи приросту надходжень;
		– еластичність податкових надходжень
Соціально-економічний	Аналізує вплив акцизу на споживання, здоров'я населення та екологію	– динаміка споживання підакцизних товарів;
		– частка нелегального ринку;
		– показники захворюваності та екологічного навантаження
Структурно-регулятивний	Оцінює здатність акцизу впливати на структуру ринку та поведінку виробників	– співвідношення легального/нелегального ринку;
		– рівень рентабельності галузей;
		– зміни у товарній структурі ринку

Джерело: розроблено автором на основі [7,15]

Таким чином, комплексне застосування трьох підходів забезпечує повний та всебічний аналіз результативності акцизного оподаткування, дозволяє виявити сильні та слабкі сторони податкової системи та обґрунтувати напрями її подальшого удосконалення.

При формуванні системи показників фіскальної ефективності податків на макрорівні важливо дотримуватися балансу між кінцевим результатом (який проявляється у зростанні національного доходу, валового внутрішнього продукту та ефективності роботи органів податкової служби) та витратами залучених ресурсів. На рівень фіскальної ефективності прямих податків впливають такі чинники, як рівень доходів фізичних і юридичних осіб, їхня здатність нарощувати капітал, інвестиційний клімат у країні та окремих галузях, платоспроможність населення, динаміка витрат, інфляційні процеси, а також стабільність та передбачуваність податкового законодавства [15,12].

Механізм оцінювання фіскальної ефективності податків охоплює кілька напрямів дослідження:

- аналіз впливу податкового навантаження на економіку держави;

- оцінку ефективності збору податкових надходжень, що включає аналіз результативності окремих видів податків та діяльності податкових органів;
- дослідження рівномірності надходжень різних податків до бюджету.

Практична значущість оцінювання фіскальної ефективності полягає у можливості визначити співвідношення податкових надходжень до доходів бюджету та валового внутрішнього продукту, оцінити витрати фінансових ресурсів на адміністрування податків і визначити рівень задоволеності платників податків отриманими послугами. Оцінювання є процесом, що потребує постійного вдосконалення, оскільки його головне завдання – отримання об'єктивної інформації про стан розвитку досліджуваного об'єкта, виявлення напрямів удосконалення й оперативне внесення коректив як у діяльність, так і в систему показників, що застосовуються [12].

Регулярне проведення оцінювання має важливе значення для бюджетного процесу, оскільки дозволяє покращити ефективність використання бюджетних коштів та забезпечити відповідність витрат на надання послуг їх фактичній вартості. Зазначені напрями дослідження передбачають застосування як кількісних, так і якісних методів аналізу.

Співвідношення показників може визначатися різними способами. Так, аналіз впливу податкового навантаження на економіку здійснюють на основі ряду показників, серед яких:

Фіскальна значимість податку у доходах державного бюджету – показник, що характеризує ефективність податкового адміністрування та відображає частку надходжень конкретного виду податку в доходах бюджету. Він розраховується за формулою:

$$Зф=(\text{ПНп}_i/\text{ДБ})\cdot 100, \quad (1.1)$$

де $Зф$ – фіскальна значимість податку у бюджеті держави;

ПНп_i – податкові надходження i -го виду податку до Державного бюджету за рік;

ДБ – доходи Державного бюджету за рік.

Цей показник дає можливість оцінити зміни реального обсягу надходжень певного податку.

Фіскальна значимість податку у ВВП – кількісний індикатор, що відображає частку ВВП, яка перерозподіляється через державний бюджет завдяки надходженням певного податку:

$$Зф=(\text{ПНп}_i/\text{ВВП})\cdot 100, \quad (1.2)$$

де $Зф$ – фіскальна значимість податку у ВВП держави;

ПНп_i – податкові надходження i -го виду податку до Державного бюджету за рік;

ВВП – валовий внутрішній продукт за рік.

Оцінювання фіскальної ефективності податків є важливим елементом бюджетного процесу, оскільки дозволяє визначити реальний внесок податків у формування доходів держави та оцінити вплив податкової системи на економічний розвиток. Використання показників фіскальної значимості у доходах бюджету та ВВП забезпечує можливість простежити динаміку надходжень, оцінити результативність податкового адміністрування і своєчасно виявляти дисбаланси. Таким чином, системний аналіз фіскальних показників сприяє підвищенню ефективності податкової політики та прийняттю обґрунтованих управлінських рішень.

Соціально-економічний підхід передбачає аналіз впливу акцизного оподаткування не лише на бюджетні надходження, а й на поведінку споживачів, стан громадського здоров'я та соціально-економічні процеси в країні. Основна увага приділяється тому, наскільки акцизний податок виконує свою регулятивну та соціальну функції, а саме – зменшує споживання шкідливих товарів, знижує рівень ризикованої поведінки населення та допомагає формувати безпечніше середовище.

У межах соціально-економічного підходу важливе значення має оцінка впливу акцизного оподаткування на різні групи підакцизних товарів, оскільки саме вони формують основні соціальні ризики та визначають рівень негативних зовнішніх ефектів. Для цього доцільно систематизувати ключові показники, що

використовуються при аналізі соціально-економічної ефективності акцизів на алкоголь, тютюн і пальне. Узагальнююча характеристика відповідних індикаторів наведена в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Соціально-економічні індикатори ефективності акцизного оподаткування

Категорія	Показники
Алкоголь	– споживання на душу населення; – обсяг легального виробництва; – випадки нелегального алкоголю
Тютюн	– поширеність куріння; – зміни у структурі споживання (сигарети/електронні пристрої);
Пальне	– обсяг реалізації; – вплив на викиди CO ₂ та екологію

Джерело: розроблено автором на основі [16]

Зазначені індикатори дають можливість оцінити, наскільки акцизна політика сприяє скороченню споживання шкідливих товарів, зменшенню масштабів тіньового ринку та покращенню екологічної ситуації. Аналіз цих показників забезпечує комплексне розуміння соціальних наслідків акцизного оподаткування й дозволяє оцінити його ефективність як інструмента державної політики у сфері охорони здоров'я та екологічної безпеки.

Застосування наведених індикаторів дозволяє отримати комплексне уявлення про те, як акцизне оподаткування впливає на соціальні процеси та поведінку населення. У результаті оцінювання стає можливим визначити, чи досягає держава стратегічних цілей у сфері охорони здоров'я, зменшення шкідливого споживання та покращення екологічної ситуації. Узагальнено основні напрями впливу акцизної політики на соціальну сферу наведено у вигляді схеми нижче (рис. 1.5).

Соціально-економічний підхід дозволяє оцінити не лише фіскальні результати акцизного оподаткування, а й його вплив на стан громадського здоров'я, екологію та поведінку споживачів. Використання системи індикаторів для різних груп підакцизних товарів дає змогу визначити реальні соціальні наслідки акцизної політики та оцінити її дієвість у зменшенні шкідливого

споживання та зниженні негативних зовнішніх ефектів. З урахуванням аналізу показників і схеми соціального ефекту можна стверджувати, що акцизний податок є важливим інструментом державної соціальної політики, спрямованим на підвищення рівня добробуту населення та покращення якості життя [13].

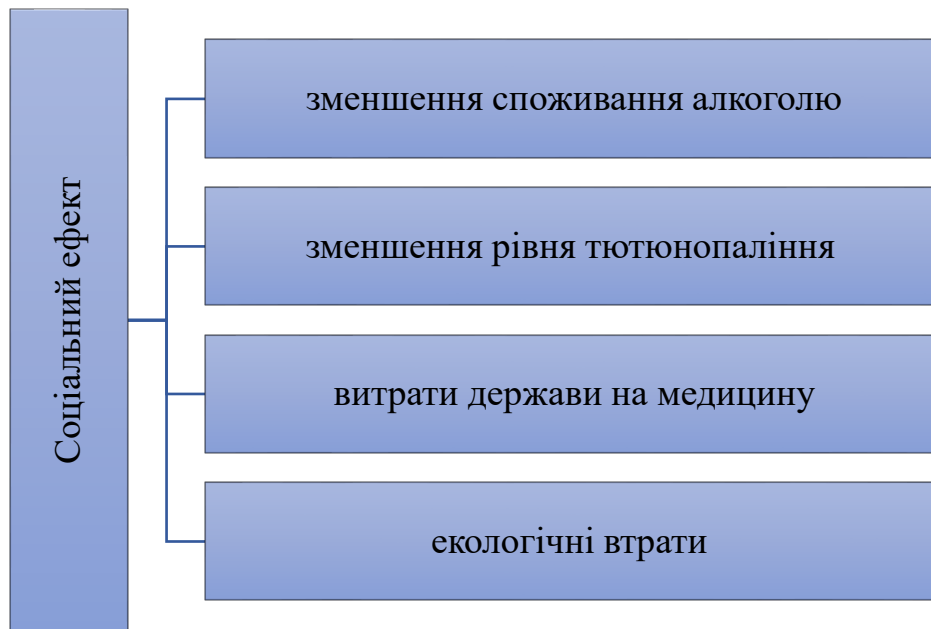

Рис.1.5. Соціальний ефект акцизного оподаткування.

Джерело: розроблено автором на основі [13]

Структурно-регулятивний підхід орієнтований на оцінку того, наскільки акцизне оподаткування здатне впливати на формування структури ринку підакцизних товарів та регулювати діяльність його учасників. У центрі уваги перебуває аналіз змін у конкурентному середовищі, рівні тінізації ринку, прибутковості виробників та їх мотивації до впровадження інновацій. Такий підхід дозволяє оцінити не лише фіскальні ефекти акцизів, а й їхню роль як інструмента державного впливу на господарську поведінку суб'єктів ринку.

Акцизний податок може справляти значний вплив на конкуренцію, формуючи умови для чесної ринкової боротьби та запобігаючи неконтрольованому зростанню частки окремих виробників. Водночас підвищення ставок акцизу здатне стимулювати тінізацію ринку, що потребує з боку держави належного контролю та ефективних механізмів протидії нелегальному обігу товарів. Окрему увагу приділяють тому, як акциз змінює структуру ринку: частки окремих видів продукції, переорієнтацію споживачів на

альтернативні товари, розвиток нових сегментів (наприклад, електронних сигарет чи альтернативного пального) [17].

Важливим аспектом регулятивного впливу акцизу є його вплив на рентабельність підакцизних галузей. Зміна ставок акцизного податку може як стимулювати модернізацію виробництва та впровадження технологічних рішень, так і навпаки – зменшувати інвестиційну привабливість галузі у разі надмірного фіскального навантаження. У цьому контексті значення має аналіз цінової еластичності, який дозволяє визначити, як зміна податкового навантаження впливає на кінцеву ціну товару та поведінку споживачів [18].

З метою проведення системного оцінювання регулятивної ефективності акцизного податку використовують низку індикаторів, узагальнених у таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Індикатори регулятивної ефективності акцизу

Індикатор	Характеристика
Рівень тінізації	Вказує на ефективність контролю
Рентабельність галузей	Вплив акцизу на прибутковість виробників
Структура ринку	Зміна часток різних товарних сегментів
Вплив на інновації	Перехід на менш шкідливу або технологічно нову продукцію

Джерело: розроблено автором на основі [17]

Структурно-регулятивний підхід дає можливість оцінити, наскільки акцизне оподаткування впливає на параметри функціонування ринку, конкурентне середовище та динаміку виробництва підакцизних товарів. Аналіз індикаторів, таких як рівень тінізації, зміни у ринковій структурі, рентабельність галузей та інноваційні зрушення, дозволяє визначити ефективність акцизного податку як інструмента державного регулювання. Виявлені тенденції формують основу для оптимізації акцизної політики, спрямованої на забезпечення прозорості ринку, посилення контролю, зниження тіньового сектору та стимулювання переходу виробників до більш якісної й безпечної продукції.

У межах підрозділу було систематизовано та проаналізовано основні методичні підходи до оцінки ефективності акцизного оподаткування. Встановлено, що комплексний аналіз цієї податкової категорії потребує врахування фіскальних, соціально-економічних та структурно-регулятивних аспектів, оскільки кожен із них відображає окремий напрям впливу акцизної політики на економіку та суспільство. Фіскальний підхід дозволяє визначити результативність акцизного податку як джерела бюджетних доходів та оцінити стабільність і прогнозованість надходжень. Соціально-економічний підхід акцентує увагу на впливі акцизів на поведінку споживачів, стан громадського здоров'я та екологічні наслідки, визначаючи ступінь досягнення державою соціально значущих цілей. Структурно-регулятивний підхід дає можливість оцінити зміни у конкурентному середовищі, динаміку тіньового ринку, рентабельність виробників та інноваційну активність підприємств під впливом акцизної політики. Загалом три проаналізовані підходи формують інтегровану систему оцінювання ефективності акцизного оподаткування, яка дозволяє всебічно дослідити його функціонування та визначити ключові напрями вдосконалення акцизної політики в Україні. Отримані результати підкреслюють важливість комплексного підходу до оцінки акцизів як інструмента державного регулювання, зважаючи на їх значний фіскальний, соціальний та ринковий вплив.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було систематизовано теоретичні засади акцизного оподаткування, що дозволило сформулювати цілісне уявлення про його сутність, призначення та особливості застосування. Акцизний податок визначено як непрямий податок, що включається у ціну товару і поширюється на законодавчо визначені групи продукції, які мають підвищену соціальну, економічну або екологічну значущість. Проаналізовані історичні аспекти засвідчили, що акцизи традиційно виступали одним із найефективніших джерел поповнення державних фінансів та важливим інструментом регуляції ринкових процесів.

Узагальнення підходів вітчизняних та зарубіжних дослідників дало змогу уточнити ключові характеристики акцизного податку та структуру підакцизних товарів в Україні. Розглянуто види ставок — специфічні, адвалорні та змішані, — що забезпечують адаптивність податкового навантаження до особливостей конкретних товарних груп і сприяють стабільності надходжень. Визначено, що акциз виконує низку функцій: фіскальну, регулятивну, розподільчу та контрольну, кожна з яких формує комплексний вплив на економічний і соціальний розвиток.

Досліджено, що фіскальна роль акцизного податку полягає у забезпеченні регулярних і передбачуваних бюджетних надходжень, тоді як регулятивна — у впливі на структуру споживання, стримуванні попиту на шкідливі товари та стимулюванні більш екологічно безпечної поведінки виробників і споживачів. Акциз також сприяє зменшенню негативних зовнішніх ефектів, фінансуванню суспільно важливих сфер та протидії тінізації ринку.

Таким чином, результати теоретичного аналізу підтверджують, що акцизний податок займає важливе місце в системі державного регулювання та виконує комплекс функцій, які забезпечують поєднання фіскальних інтересів з соціально-економічними пріоритетами. Окреслені у розділі теоретичні положення створюють основу для подальшої практичної оцінки ефективності акцизної політики України у наступних розділах дипломної роботи.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ФІСКАЛЬНИХ ТА РЕГУЛЮЮЧИХ АСПЕКТІВ АКЦИЗНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Оцінка ефективності фіскальної функції акцизного податку

Інструментами реалізації фіскальної політики держави виступають податки, які забезпечують формування дохідної частини бюджету та виконання регулюючих функцій у національній економіці. Серед них особливе місце займають акцизний податок, що поєднують у собі як фіскальне навантаження, так і регулюючий вплив на зовнішньоекономічну діяльність та внутрішнє споживання. Він є ефективними інструментами державного регулювання завдяки диференційованому підходу до встановлення ставок оподаткування, який враховує соціально-економічну значущість, рівень шкідливості чи стратегічну важливість окремих товарів [4].

Специфіка акцизного оподаткування визначається характером підакцизної продукції, до якої відносяться товари з високим рівнем споживчого попиту або ті, що мають негативний вплив на здоров'я населення (алкогольні напої, тютюнові вироби, пальне тощо). На ефективність системи акцизного оподаткування суттєво впливають часті зміни податкового законодавства, адаптація ставок до вимог Європейського Союзу, а також рівень податкової дисципліни та контроль за обігом підакцизних товарів.

Крім того, важливим аспектом функціонування акцизного податку є його фіскальна стабільність, оскільки попит на більшість підакцизних товарів є нееластичним, що гарантує постійні бюджетні надходження навіть за умов економічних коливань. Водночас, регулююча функція акцизів проявляється через стимулювання більш раціонального споживання, обмеження тіньового обороту та зменшення соціально шкідливих практик серед населення. Таким чином, акцизне оподаткування виступає інтегрованим інструментом державної

фінансової політики, який забезпечує не лише наповнення бюджету, а й впливає на соціально-економічну поведінку споживачів і виробників [8].

Визначення індикаторів фіскальної значимості здійснювалося відносно номінального ВВП (табл. 2.1)

Таблиця 2.1

Показники ВВП, бюджетних доходів та акцизних надходжень України у 2020–2024 рр.

Показник	Рік					Темпи приросту % 2024 р. до	
	2020	2021	2022	2023	2024	2020 р.	2023 р.
Номінальний ВВП, млн грн	4194102	5459574	5191028	6537825	7658659	82,6	17,1
Доходи зведеного бюджету України, млн грн	1376662	1662243	2196273	3104307	3587789	160,6	15,6
Податкові надходження, млн грн	1136687	1453804	1343225	1638085	2088284	83,7	27,5
Непрямі податки, млн грн	584911	754967	5824357	7705437	972700	66,3	26,2
Акцизний податок, млн грн	153850	154495	115435	175716	222376	44,5	26,6
Фіскальна значимість акцизного податку у ВВП, %	3,7	2,8	2,2	2,7	2,9	-20,8	8,0
Фіскальна значимість акцизного податку у доходах зведеного бюджету України, %	11,2	9,3	5,3	5,7	6,2	-44,5	9,5

Джерело: розроблено автором на основі [26]

Аналіз динаміки основних макроекономічних і податкових показників свідчить про поступове зростання фіскальної ефективності акцизного оподаткування в Україні у 2020–2024 роках. За досліджуваний період номінальний ВВП збільшився на 82,6 %, що відображає відновлення економічної активності після кризових явищ. Водночас доходи зведеного бюджету зросли на 160,6 %, а податкові надходження – на 83,7 %, що свідчить про активізацію бюджетно-податкової політики держави.

Надходження від непрямих податків у 2024 році порівняно з 2020 роком зросли на 66,3 %, а від акцизного податку – на 44,5 %. Це свідчить про помірне зростання фіскальної ролі акцизів, хоча їх динаміка відстає від загального темпу приросту податкових доходів. У порівнянні з 2023 роком спостерігається помітне зростання надходжень від акцизів на 26,6 в.п., що може бути наслідком підвищення ставок акцизного податку, розширення бази оподаткування та посилення контролю за обігом підакцизних товарів.

Фіскальна значимість акцизного податку у ВВП у 2024 році становила 2,9 %, що на 8,0 в.п. вище, ніж у 2023 році, але на 20,9 в.п. нижче, ніж у 2020 році. Це свідчить про поступове зниження відносного внеску акцизів у створення ВВП, попри зростання їх абсолютних надходжень. Подібна тенденція характерна і для показника фіскальної значимості акцизів у доходах зведеного бюджету: у 2024 році цей показник становив 6,2 %, що менше рівня 2020 року (11,2 %), проте вище на 9,5 %, ніж у 2023 році.

Отже, у 2020–2024 роках акцизний податок зберіг стабільну, але дещо зменшену частку у структурі податкових доходів і ВВП, що пояснюється як зниженням обсягів споживання окремих підакцизних товарів, так і структурними змінами у податковій системі. Разом із тим позитивна динаміка 2023–2024 років підтверджує тенденцію до посилення фіскальної функції акцизів і підвищення їхньої ролі в забезпеченні доходів державного бюджету.

Фіскальна ефективність акцизного податку значною мірою визначається структурою надходжень за видами підакцизних товарів. Найбільший внесок у формування бюджетних ресурсів забезпечують дві ключові групи продукції – пальне та тютюнові вироби, на які припадає понад 70 % усіх акцизних надходжень до зведеного бюджету України.

Таке домінування пояснюється високим рівнем споживання зазначених товарів, відносною стабільністю попиту на них та вагомою часткою у внутрішньому виробництві й імпорті. Зокрема, акцизи на пальне виконують не лише фіскальну, а й регулюючу функцію, оскільки безпосередньо впливають на ціноутворення у транспортній та енергетичній галузях. Акцизи на тютюнові

вироби, у свою чергу, мають ще й соціальний ефект, спрямований на зменшення рівня споживання шкідливих продуктів.

На рис. 2.1 представлена динаміка акцизного податку з пального, що характеризується позитивною динамікою у 2020-2024 р. А в 2022 р. ми бачимо, що динаміка акцизного податку з пального зменшилася, тому що з березня по червень, акциз на пальне був скасований.

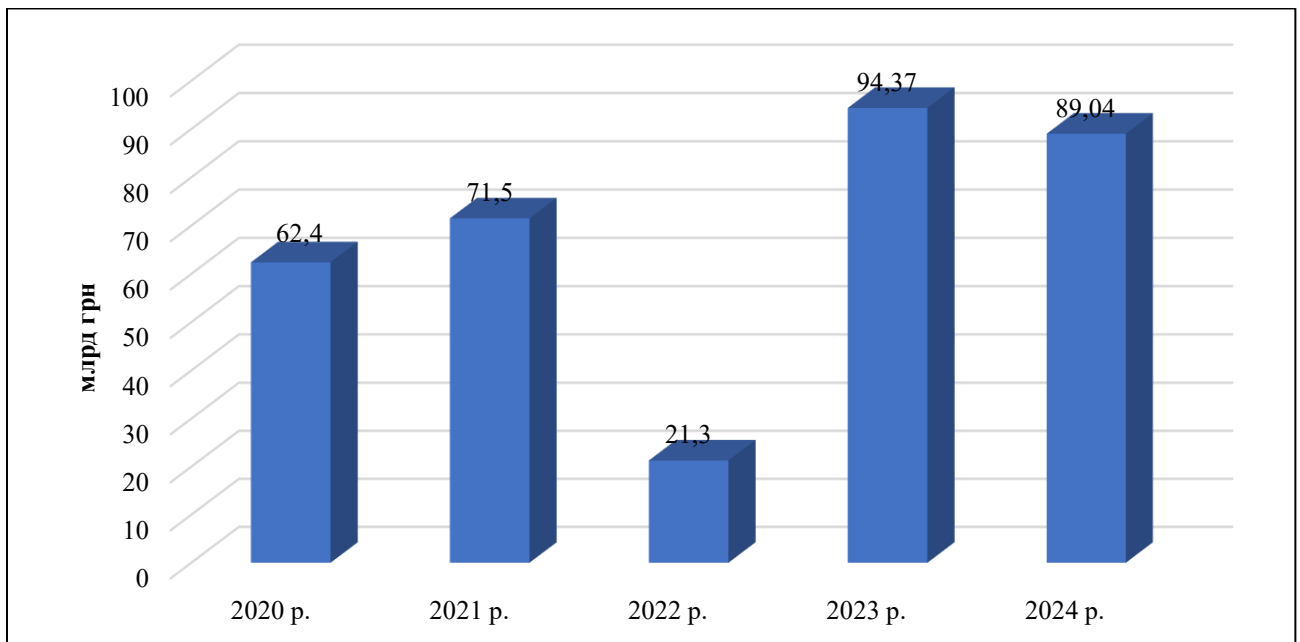

Рис. 2.1. Показники акцизного податку з пального до зведеного бюджету
Джерело: розроблено автором на основі[26,27]

Аналіз динаміки надходжень акцизного податку з пального у 2020–2024 рр. свідчить про суттєві коливання даного показника під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. У 2020–2021 рр. спостерігалася позитивна тенденція до зростання надходжень з 62,4 млрд грн у 2020 р. до 71,5 млрд грн у 2021 р., що може бути пов'язано з відновленням економічної активності та стабільністю податкового навантаження. У 2022 р. відбулося різке зниження показника до 21,3 млрд грн, що пояснюється впливом воєнного стану, тимчасовим зниженням акцизних ставок, зменшенням споживання пального та імпортно-логістичними труднощами.

Починаючи з 2023 р., надходження демонструють стрімке відновлення, досягнувши 94,37 млрд грн, а у 2024 р. зберігається високий рівень надходжень – 89,04 млрд грн. Така динаміка свідчить про поступове відновлення паливного

ринку, збільшення обсягів імпорту та споживання, а також відновлення дії повних ставок акцизу.

Загалом, тенденція вказує на високу залежність акцизних надходжень від економічної та політичної ситуації, регуляторних змін та рівня легальності паливного ринку.

Найбільший вплив надходжень акцизу з пально становить дизельне пальне, а найменше скрапливий газ.

Таблиця 2.2

Динаміка споживання основних видів пального в Україні у 2020–2024 рр.

Рік	Скраплений газ (млн т)	Дизельне пальне (млн т)	Бензин (млн т)
2020	1,90	7,20	1,90
2021	1,90	7,60	2,30
2022	1,10	5,60	2,20
2023	1,40	6,50	2,00
2024	0,90	6,65	1,80

Джерело: розроблено автором на основі [29,30]

Аналіз даних свідчить, що протягом 2020–2024 рр. найбільший обсяг надходжень акцизного податку забезпечувало дизельне пальне, яке стабільно займає провідну позицію серед усіх видів пального. Надходження від бензину залишаються відносно сталими, із незначними коливаннями в окремі роки. Найменший внесок у формування акцизних надходжень протягом усього періоду припадає на скраплений газ, обсяги якого демонструють тенденцію до зниження. Загалом структура акцизних надходжень є стабільною, із чітким домінуванням дизельного пального.

Частка бензину в надходженнях акцизу з пального протягом 2020–2024 рр. загалом залишається стабільною. У 2020 р. обсяг становив 1,9 млн т, у 2021 р. – збільшився до 2,3 млн т, однак у 2022–2024 рр. спостерігається поступове зниження: до 2,2 млн т у 2022 р., 2,0 млн т у 2023 р. та 1,8 млн т у 2024 р.

Надходження від реалізації дизельного пального мають найвагоміше значення. У 2020–2021 рр. вони становили відповідно 7,2 та 7,6 млн т, але у 2022

р. відбулося різке зменшення до 5,6 млн т. У 2023–2024 рр. спостерігається часткове відновлення — 6,5 та 6,65 млн т відповідно.

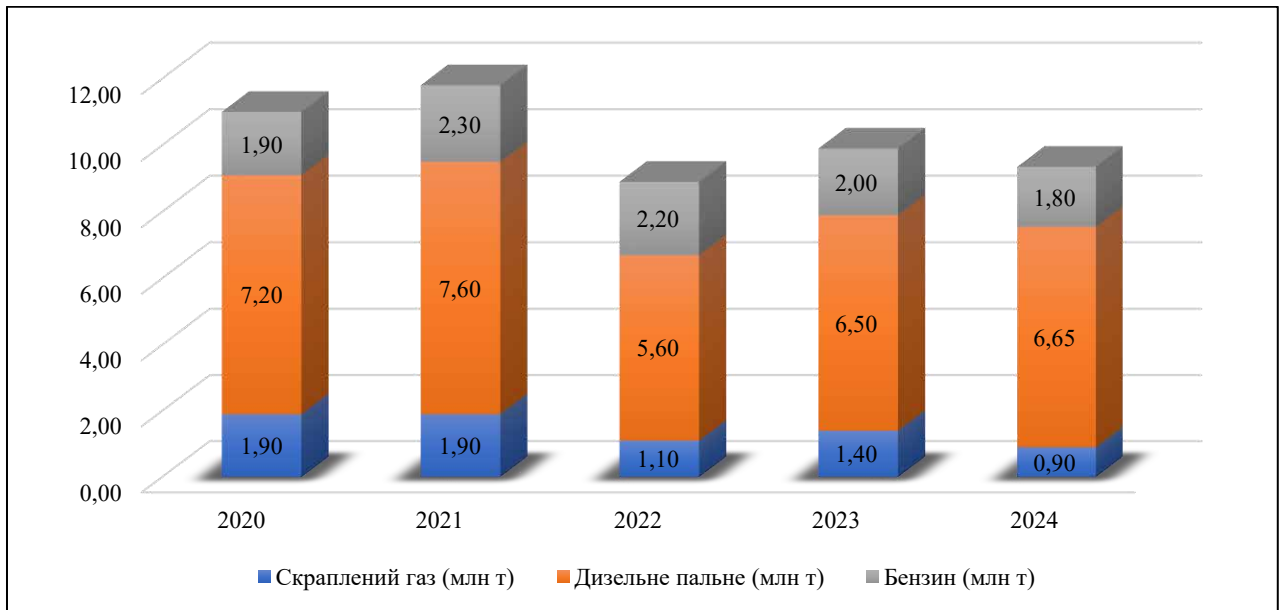

Рис. 2.2. Зміна структури реалізації пального, млн тон

Джерело: розроблено автором на основі [29]

Обсяги скрапленого газу демонструють чітку тенденцію до скорочення. Якщо у 2020–2021 рр. вони становили по 1,9 млн т, то у 2022 р. знизилися до 1,1 млн т, у 2023 р. – до 1,4 млн т, а у 2024 р. – до 0,9 млн т.

Загалом дані свідчать, що найбільший вплив на надходження акцизу має дизельне пальне, тоді як скраплений газ забезпечує найменшу частку та характеризується найбільш нестійкою динамікою.

Оцінюючи структуру реалізації пального (рис. 2.3), доцільно відмітити, що бюджет України продовжує поповнюватися переважно за рахунок імпортованого пального. Обсяги імпорту залишаються домінуючими у загальній структурі ринку, коливаючись у межах 8,0–9,4 млн т, що становить понад 75–90 % від загального обсягу реалізованого пального. Найвищих значень імпорт досяг у 2021 році – 9,4 млн т.

Водночас обсяг вітчизняного виробництва пального за досліджуваний період має негативну динаміку. Якщо у 2020–2021 рр. виробництво становило 2,3–2,4 млн т, то вже у 2022–2024 рр. внаслідок руйнування нафтопереробної інфраструктури та воєнних дій цей показник скоротився до 0,3–0,6 млн т. Така тенденція свідчить про різке зниження ролі внутрішнього виробництва у

формуванні доходів бюджету та посилення залежності України від імпортного ресурсу.

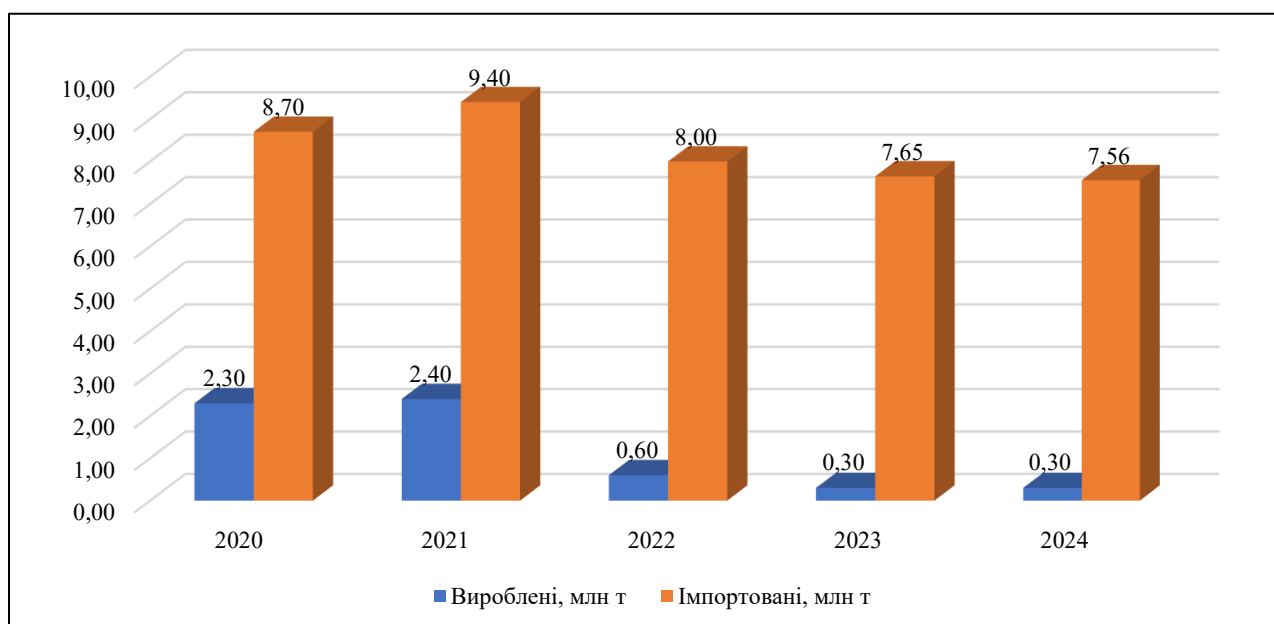

Рис. 2.3. Зміна частки реалізації імпортного і вітчизняного пального
Джерело: розроблено автором на основі [30]

Акцизний податок з тютюнових виробів займає вагому частку в структурі акцизного податку, що сягає близько 1/3 загального обсягу.

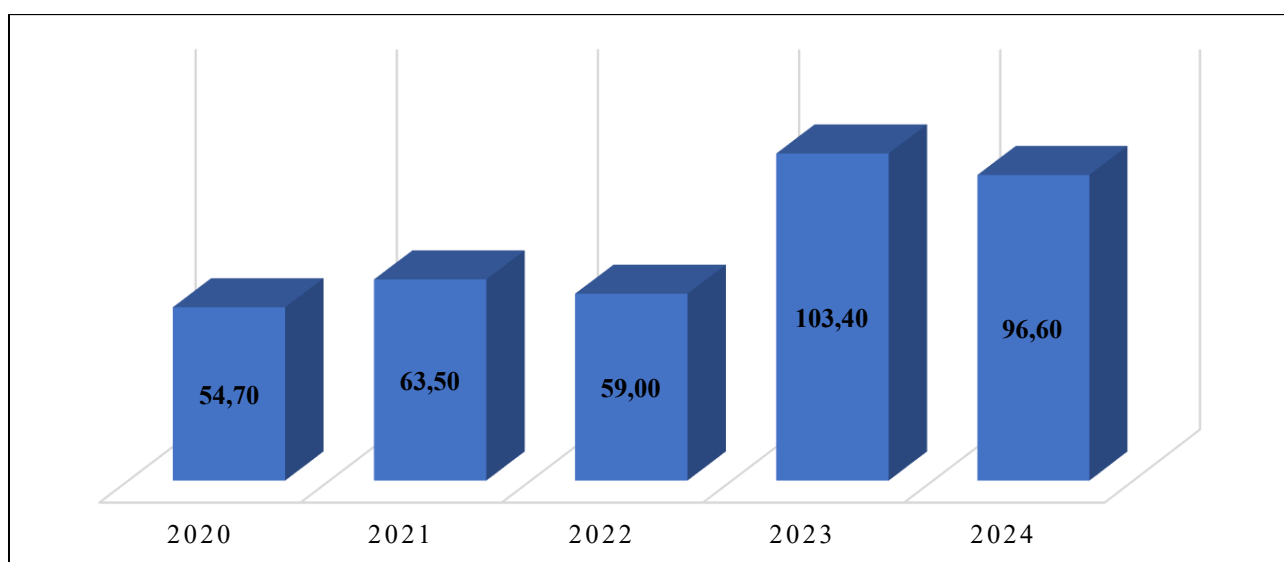

Рис. 2.4. Динаміка показників, що впливають на фіскальне значення акцизного податку з тютюнових виробів

Джерело: розроблено автором на основі [26,28,30]

Упродовж 2020–2024 рр. в Україні продовжувалася реалізація стратегії поступового підвищення ставок акцизного податку на тютюнові вироби,

передбаченої перехідними положеннями Податкового кодексу. Зростання ставок до рівня понад 2300 грн за 1000 шт у 2024 році відображає довгострокову політику держави, спрямовану на гармонізацію національного оподаткування з європейськими стандартами та одночасне виконання соціально орієнтованих завдань.

Підвищення акцизів мало комплексний вплив на ринок тютюнових виробів. З одного боку, збільшення податкового навантаження сприяло подальшому скороченню обсягів їх споживання населенням. Українські споживачі демонструють чутливість до підвищення цін, тому регулярне зростання акцизу стимулювало поступове зменшення попиту на тютюнові вироби. Це відповідає світовій практиці, де акциз на тютюн виконує насамперед регулюючу функцію, спрямовану на покращення стану громадського здоров'я.

З іншого боку, підвищення ставок забезпечило стабільність надходжень до державного бюджету. Незважаючи на зменшення фізичних обсягів реалізації тютюнової продукції, загальна сума акцизних платежів залишалася високою завдяки зростанню фіскального навантаження на одиницю продукції. Це свідчить про ефективність акцизної політики як інструменту забезпечення бюджетної стійкості, особливо в умовах воєнного часу та економічних викликів.

Водночас показники реалізації та споживання тютюнових виробів у 2020–2024 рр. демонстрували структурні зміни. Зменшення споживання сприяло подальшому скороченню залишків на складах оптових постачальників, що підтверджує зближення фактичних обсягів реалізації та кінцевого використання продукції. Це вказує на зменшення тіньових схем та підвищення прозорості ринку, що є додатковим позитивним результатом державної політики.

Загалом аналіз за 2020–2024 рр. дозволяє зробити висновок, що акцизний податок на тютюнові вироби виконував подвійну – регулюючу та фіскальну – функцію. Посилення податкового тиску сприяло як обмеженню споживання шкідливих товарів, так і забезпеченню вагомому джерела доходів бюджету. Досягнення цих цілей є свідченням збалансованого та результативного підходу держави до оподаткування підакцизних товарів у зазначений період.

Фіскальне значення лікєро-горілочаних виробів у структурі акцизного податку становить близько 8 %, і ця частка залишається відносно стабільною протягом останніх років (рис. 2.5). При цьому основний обсяг надходжень формується переважно за рахунок горілочаних виробів, на які припадає понад дві третини загальної суми акцизних платежів у цій групі. Така ситуація пояснюється усталеною структурою споживчого ринку, де горілочані вироби є наймасовішою категорією алкогольної продукції, а також вищим рівнем ставок акцизного податку порівняно з іншими видами лікєро-горілочаних товарів.

Окремо варто зазначити, що попит на лікєро-горілочану продукцію демонструє відносну стабільність навіть за умов зростання податкового навантаження, економічних коливань та зміни споживчих пріоритетів. Це забезпечує прогнозованість і регулярність фіскальних надходжень, що підсилює значення цієї групи товарів для формування бюджету.

Разом із тим, акцизна політика щодо алкоголю виконує не лише фіскальну, а й суттєву регулятивну функцію. Поступове підвищення ставок спрямоване на обмеження надмірного споживання алкогольних напоїв, зменшення рівня алкоголізації населення та мінімізацію соціальних ризиків. Враховуючи соціальну значущість цього ринку, такі заходи є важливою частиною державної політики у сфері контролю над шкідливими звичками.

У підсумку, лікєро-горілочані вироби, хоча й не є домінуючим джерелом акцизних надходжень, все ж забезпечують стабільний внесок до бюджету. Їх фіскальна роль залишається важливою завдяки сталому рівню споживання та значному податковому навантаженню, тоді як регулятивна складова сприяє формуванню соціально орієнтованої податкової політики держави.

Надходження акцизу з лікєро-горілочаної продукції у 2020–2024 рр. демонструють загальну тенденцію до зростання. Після незначного зниження у 2022 році (що можна пов'язати з воєнними умовами, падінням виробництва та логістичними обмеженнями), надходження почали активно збільшуватися.

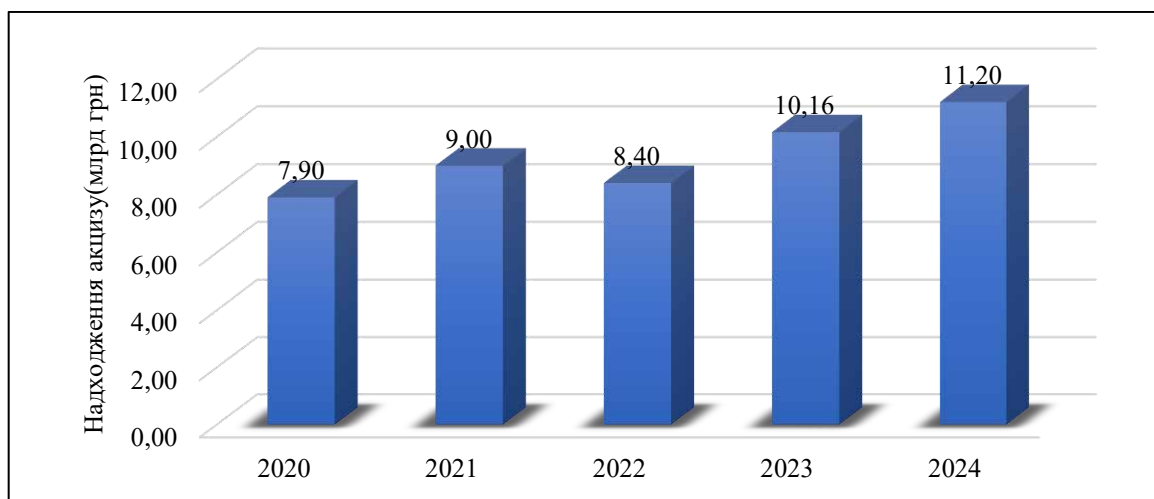

Рис. 2.5. Надходження акцизу з лікєро-горілчаних виробів (млрд грн)

Джерело: розроблено автором на основі [26,27]

У 2023 році акцизні надходження зросли до 10,16 млрд грн, а у 2024 – до 11,2 млрд грн, що є найвищим показником за весь період. Це свідчить про стабілізацію ринку, відновлення виробництва, посилення контролю за обігом алкоголю та зростання ефективності адміністрування акцизу.

Отже, упродовж 2020–2024 років акцизне оподаткування залишалось одним із ключових інструментів фіскальної політики України, забезпечуючи значну частку доходів зведеного бюджету та одночасно виконуючи важливі регулятивні функції. Аналіз динаміки макроекономічних та податкових показників свідчить, що, попри складні економічні умови, пандемію та повномасштабну війну, акцизний податок демонстрував відносну стійкість і адаптивність.

Номінальний ВВП та доходи бюджету у 2020–2024 рр. зростали високими темпами, що відображало як інфляційні процеси, так і структурні зміни в економіці. Хоча темпи приросту акцизних надходжень поступалися динаміці загальних доходів бюджету, вони залишалися стабільними та прогнозованими завдяки нееластичному попиту на більшість підакцизних товарів – пальне, тютюнові вироби та алкогольну продукцію.

Структурний аналіз показує, що найбільший внесок у формування акцизних платежів забезпечували пальне та тютюнові вироби, на які разом припадає понад 70 % усіх надходжень. Саме ці категорії є найчутливішими до

змін податкової політики та макроекономічних умов. Найпомітніші коливання спостерігалися на ринку пального: різке падіння у 2022 році було спричинене скасуванням ставок акцизу та руйнуванням інфраструктури, тоді як уже у 2023–2024 роках надходження відновилися завдяки поверненню ставок і стабілізації імпорту.

Тютюновий ринок продовжував залишатися високофіскальним через поступове наближення ставок акцизу до стандартів ЄС. Попри скорочення обсягів споживання, загальні надходження забезпечувалися підвищенням ставок та зменшенням тіньового обороту. Це демонструє успішне поєднання фіскальної та соціальної функцій акцизного податку.

Лікєро-горілочна продукція хоча й займає меншу частку в структурі акцизних надходжень, стабільно забезпечує близько 8 % доходів від акцизу. Після зниження у 2022 році, спричиненого воєнними факторами, ринок відновився у 2023–2024 рр., що відобразилось у зростанні надходжень до рекордних 11,2 млрд грн. Це свідчить про стабілізацію виробництва, налагодження логістики та посилення контролю за нелегальним обігом.

Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що акцизний податок у 2020–2024 рр. зберіг свою фіскальну значимість, продемонстрував стійкість до кризових явищ та залишився важливим джерелом наповнення бюджету. Підвищення ставок, боротьба з тіньовим сектором та адаптація до європейських стандартів забезпечили зростання надходжень у 2023–2024 рр. та посіли роль акцизів як інструмента державної економічної та соціальної політики.

2.2. Аналіз впливу акцизів на ціноутворення та обсяги споживання підакцизних товарів

Акцизний податок є важливим інструментом державного регулювання, що не лише забезпечує надходження до бюджету, а й впливає на формування споживчого попиту та цінової політики на підакцизні товари. Оскільки до цієї групи належать соціально значущі та потенційно шкідливі для здоров'я

продукти, держава використовує акцизи як механізм стримування їх споживання шляхом підвищення вартості та зниження доступності. Таким чином, акцизи виконують не лише фіскальну, а й соціально-економічну та регулятивну функції, формуючи структуру ринку та поведінку споживачів.

Розглядаючи фіскальну ефективність специфічного акцизу в Україні, необхідно відмітити, Глобальні та національні проблеми економіки, що основним джерелом його податкових надходжень, яке мало схильність до зростання навіть в умовах фінансово-економічної кризи, є акцизний податок від виробників алкогольних напоїв та тютюнових виробів.

Алкогольні напої та тютюнові вироби належать до товарів, попит на які зберігається незалежно від зміни цін, проте їх споживання завдає значної шкоди здоров'ю населення. Саме тому оподаткування цієї категорії продукції є привабливим для держави як ефективне джерело бюджетних надходжень і як механізм досягнення важливих соціальних цілей. Підвищення результативності державної акцизної політики може суттєво посилити наповнюваність бюджету, а відповідно – сприяти покращенню соціальних стандартів.

Світовий досвід підтверджує, що встановлення специфічних акцизів на алкоголь та тютюн має на меті стимулювати споживачів усвідомлювати негативні зовнішні ефекти від їх уживання. Високі ставки акцизного податку у цьому секторі обґрунтовані значними соціальними та медичними витратами, які виникають у зв'язку з алкоголізмом та наслідками тютюнопаління.

Однак підвищення податкового навантаження не завжди приводить до зменшення рівня споживання товарів, що спричиняють залежність. Дослідження ринку алкогольної та тютюнової продукції свідчать про низьку еластичність попиту серед дорослих споживачів, які мають сформовану тютюнову залежність. У таких умовах більш імовірним є прояв ефекту заміщення, коли споживачі переходять на дешевші види тютюнових виробів, які характеризуються нижчою якістю складових матеріалів (тютюну, фільтрів та паперу).

Дослідження ринків тютюнової продукції у країнах з високим рівнем економічного розвитку засвідчують, що у підлітків цінова еластичність попиту

на сигарети в окремих випадках перевищує одиницю. Це свідчить про те, що значне підвищення акцизних ставок може істотно скоротити рівень споживання тютюну серед молоді. За умови тривалого збереження високого рівня акцизного оподаткування підвищення цін здатне стати чинником стійкого зменшення попиту на сигарети, що матиме довготривалий вплив на загальні обсяги їх споживання. У цьому контексті теоретичним і практичним викликом є те, що і ціна, і обсяги продажу безпосередньо залежать від розміру акцизних ставок. Таким чином, точність прогнозування бюджетних надходжень визначається реакцією ринку.

Ринок тютюнових виробів в Україні в 2020–2024 роках залишається одним із найбільших у Європі. Протягом цього періоду держава активно підвищувала акцизні ставки, одночасно посилюючи обмеження на рекламу та куріння, що мало на меті як збільшення бюджетних надходжень, так і зменшення тютюнопаління.

Обсяги виробництва сигарет у 2020–2024 рр. (рис.2.6.) демонстрували значні коливання. У 2020 р. виробництво склало близько 42 млрд шт, а в 2021 р. досягло максимуму – 58,9 млрд шт. Вже у 2022 р. спостерігалось різке скорочення виробництва до 27,3 млрд шт, що було зумовлено як наслідками пандемії COVID-19, так і початком воєнних та економічних криз. У 2023 р. виробництво дещо відновилося – 31,7 млрд шт, а за перші п'ять місяців 2024 р. випущено 14,6 млрд шт, що свідчить про збереження тенденції до зменшення річних обсягів.

Цей період характеризувався значним підвищенням ставок акцизного податку, посиленням обмежень на рекламу та куріння в громадських місцях. Такі заходи мали на меті зменшити рівень споживання тютюнових виробів та одночасно збільшити надходження до державного бюджету. Коливання виробництва також частково відображають вплив нелегальної торгівлі та змін у внутрішньому ринку.

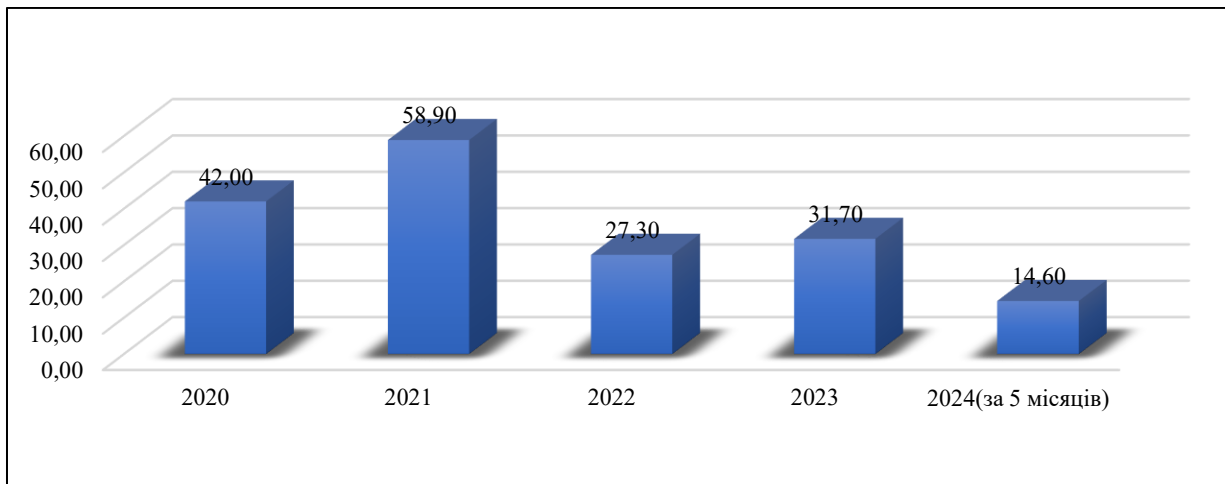

Рис. 2.6. Виробництво сигарет в Україні в 2020–2024 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [27]

Обсяги виробництва сигарет у 2020–2024 рр. характеризувалися значними коливаннями. У 2021 році спостерігалось зростання виробництва приблизно на 40% порівняно з 2020 роком. Проте вже у 2022 році обсяги різко скоротилися – на понад 53% від рівня попереднього року. У 2023 році ситуація дещо стабілізувалася, і виробництво зросло приблизно на 16% відносно 2022 року. За перші п'ять місяців 2024 року було виготовлено близько 46% річного обсягу виробництва минулого року, що свідчить про подальшу тенденцію до зниження.

На ці зміни суттєво впливали регулярні підвищення ставок акцизного податку, які зростали щорічно приблизно на 10–20%, а також посилення законодавчих обмежень щодо реклами та куріння у громадських місцях. Крім того, коливання виробництва частково пов'язані зі збільшенням частки нелегального ринку, який у окремі періоди міг досягати 20% і більше. Усі ці заходи спрямовувалися на зменшення споживання тютюнових виробів та збільшення надходжень до державного бюджету.

На фоні таких виробничих тенденцій важливим є аналіз динаміки самого споживання тютюну. Зокрема, чисельність і частка курців у структурі дорослого населення України у 2020–2024 рр. демонструють власні зміни (табл. 2.3.), що дає змогу комплексно оцінити реальний попит на тютюнові вироби. Саме ці показники, виражені у мільйонах осіб та у відсотках, дозволяють простежити, як змінювалися курильні звички населення під впливом економічних, соціальних і регуляторних факторів.

Таблиця 2.3

Чисельність і частка курців у структурі дорослого населення України, 2019 – 2024 рр., млн, %

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Кількість дорослого населення, млн	23,5	23,5	22,9	18,7	18,2
Частка курців, %	36,20	31,50	33,10	43,90	49,50
Кількість курців, млн	8,5	7,4	7,6	8,4	9
в тому числі:					
сигарет, млн осіб	7,3	6,1	6,2	6,5	6
ТВЕН і стіків, млн осіб	0,7	0,8	0,9	1	1,6
Електронних сигарет/вейпів, снюсів та паучів, млн осіб	0,5	0,5	0,5	0,9	1,4

Джерело: розроблено автором на основі [28,37]

У 2020–2024 рр. структура та масштаби куріння серед дорослого населення України зазнали помітних змін. Попри загальне скорочення чисельності дорослого населення (з 23,5 млн у 2020 р. до 18,2 млн у 2024 р.), частка осіб, які курять, навпаки, зростала. Якщо у 2020 році курили 36,2% дорослих, то у 2024 році цей показник досяг 49,5%. Це призвело до збільшення абсолютної кількості курців з 8,5 млн до 9 млн осіб.

Структура споживання тютюнових та нікотиновмісних продуктів також змінилася. Хоча кількість курців традиційних сигарет зменшилася з 7,3 млн у 2020 р. до 6 млн у 2024 р., спостерігається швидке зростання популярності альтернативних продуктів. Курців ТВЕН і стіків стало більше ніж удвічі (з 0,7 млн до 1,6 млн), а кількість користувачів електронних сигарет, вейпів, снюсів і паучів зросла майже утричі – з 0,5 млн до 1,4 млн осіб.

Отже, загальна тенденція свідчить про зростання частки курців у населенні на фоні переходу значної частини споживачів від традиційних сигарет до нових нікотиновмісних продуктів. Це свідчить як про зміну споживчих уподобань, так і про посилення впливу альтернативних тютюнових виробів на ринок.

У цьому контексті важливим є аналіз динаміки акцизних ставок. Семирічний план підвищення акцизів до 90 євро за кожні 1000 штук у 2025 році

був переглянутий через девальвацію гривні та погіршення макроекономічних показників. Станом на 2024 рік акцизні ставки досягли 60 євро. 4 грудня 2024 року був ухвалений законопроект №11090, відповідно до якого позначки у 90 євро за 1000 сигарет планується досягнути до 2028 року [38]. При цьому акциз на тютюнові вироби для електричного нагрівання (ТВЕНи) має бути підвищено до 72 євро за 1000 штук у той самий період [38].

У 2025 році акциз на сигарети зросте на 35,4% – до 78 євро за 1000 штук. У подальшому зростання продовжиться: у 2026 році на 5%, у 2027 р. – на 4,8%, у 2028 р. – на 4,7%, що дозволить досягти встановленої цілі у 90 євро за тисячу сигарет []. За даними декларацій зі сплати акцизного податку за липень-листопад 2024 року середня максимальна роздрібна ціна пачки сигарет становила 97,87 грн. За умови збільшення ставки акцизу до 78 євро та врахування курсу євро станом на 1 липня 2024 року (43,2658 грн), середня ціна пачки у 2025 році очікується на рівні 116,1 грн, що на 18,6% вище, ніж у 2024 році.

Таким чином, якщо умовною базою вважати ціну пачки (рис. 2.7) 100 грн у 2024 році, то прогнозні ціни виглядають так: у 2025 році – 135 грн, у 2026 р. – 155 грн, у 2027 р. – 178 грн, у 2028 р. – 205 грн. За умов продовження війни, падіння доходів та загального зниження купівельної спроможності населення такий ціновий тиск може істотно вплинути на рівень споживання тютюнових виробів, посилюючи тенденцію до скорочення їх використання.

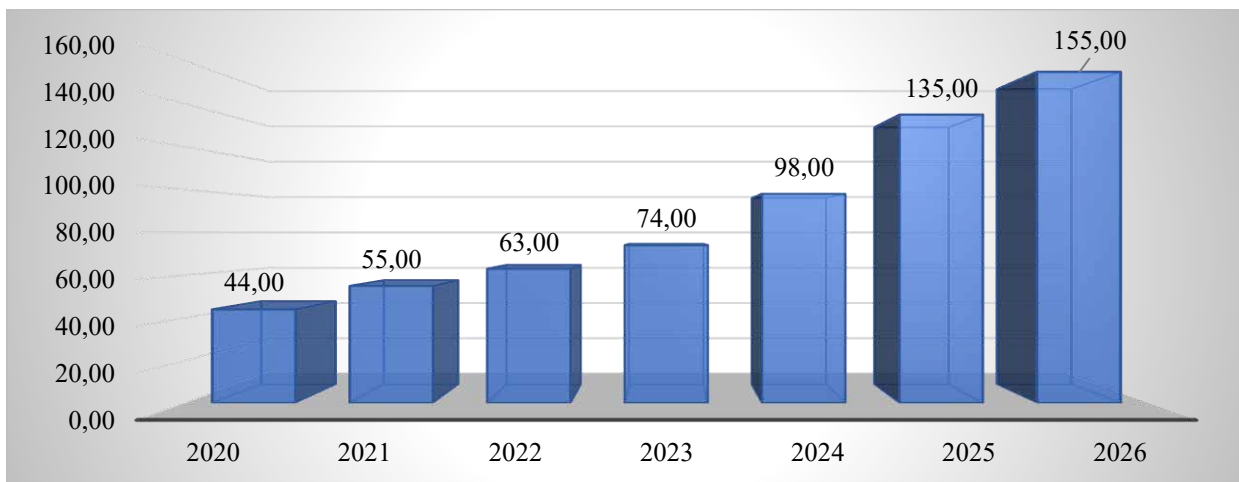

Рис. 2.7. Динаміка підвищення цін на сигарети в Україні, 2020 – 2026 рр., грн за пачку

Джерело: розроблено автором на основі [46]

Акцизний податок в Україні у 2020–2024 роках відігравав ключову роль як у формуванні бюджетних надходжень, так і у регулюванні споживання тютюнових виробів. Підвищення акцизних ставок, посилення антитютюнових обмежень та економічні наслідки війни суттєво вплинули на обсяги виробництва, імпорту та структуру попиту. Попри зменшення загальної чисельності дорослого населення та скорочення внутрішнього виробництва сигарет, частка курців зростала, що супроводжувалося активним переходом споживачів до альтернативних нікотиновмісних продуктів.

Заплановане подальше підвищення акцизів до 2028 року зумовить помітне зростання роздрібних цін, що у поєднанні з низькою купівельною спроможністю населення може сприяти подальшому зниженню споживання сигарет та зміні споживчих уподобань. Таким чином, державна акцизна політика залишається одним із найефективніших інструментів впливу на тютюновий ринок, поєднуючи фіскальні інтереси з цілями охорони громадського здоров'я [37].

Водночас схожі підходи держава застосовує і до іншого важливого сегмента підакцизних товарів – алкогольних напоїв. Ринок алкоголю, як і ринок тютюнових виробів, значною мірою залежить від податкового навантаження, динаміки цін, зміни споживчих уподобань та економічної ситуації в країні. Підвищення акцизів, коливання попиту, зростання частки імпортової продукції та тіньового сегмента формують комплекс тенденцій, які визначають розвиток алкогольної індустрії у 2020–2024 роках та впливають на рівень споживання алкогольних напоїв у населення.

Нині на товарному ринку присутні два види лікєро-горілкової продукції: горілка та лікєро-горілчані напої (табл. 2.4) [39]. Ці два сегменти хоч і належать до однієї товарної групи, проте мають суттєві відмінності за вмістом спирту, смаковими характеристиками, технологією виробництва та цільовою аудиторією. Горілка залишається традиційним продуктом з високою часткою на ринку, тоді як лікєро-горілчані напої охоплюють ширший спектр смаків і часто орієнтовані на молодіжну аудиторію або споживачів, які віддають перевагу м'якшому смаку.

У контексті державного регулювання обидві категорії продукції підпадають під однакові принципи акцизного оподаткування та ліцензування. Проте, зважаючи на відмінності у собівартості виробництва, рівні попиту та конкурентному середовищі, ці товари можуть демонструвати різну динаміку виробництва й реалізації.

У період 2020–2024 років на тлі економічної нестабільності, зниження доходів населення та зростання цін спостерігалися зміни у споживчих вподобаннях: частина населення переходила до споживання дешевших лікєро-горілочаних напоїв, тоді як інша — до більш якісної імпоротної продукції або ж зовсім відмовлялася від споживання міцного алкоголю. Крім того, зростання тіньового сегмента та підробок у цій категорії залишається важливою проблемою для державного контролю.

Таблиця 2.4

Види лікєро-горілочаної продукції

Вид продукції	Характеристика виду продукції	Група лікєро-горілочаної продукції
Горілка	Алкогольний напій, який готується шляхом оброблення активованим вугіллям у вугільно-очисній батареї водно-спиртового розчину міцністю 38–56% із додаванням до нього інгредієнтів або без них, із подальшою фільтрацією. При цьому інгредієнти, що вносяться, не мають змінювати колір горілки. Горілка — прозора безбарвна рідина без сторонніх включень й осаду з характерним горілочаним ароматом і смаком	Горілки, горілки особливі
Лікєро-горілочані напої	Лікєро-горілочані напої міцністю 12–60%, виготовлені шляхом змішування напівфабрикатів (спиртових настоїв, соків, морсів, ароматичних спиртів, цукрового сиропу, ефірних олій) етиловим ректифікованим спиртом, водою з додаванням барвників або без них. Лікєро-горілочані напої відрізняються міцністю, вмістом екстрактивних речовин органічних кислот й органолептичними показниками	Лікєри міцні, лікєри десертні, лікєри емульсійні, креми, наливки, пунші, настоянки з солодкі, настоянки напівсолодкі, настоянки гіркі слабоградусні, аперитиви, напої десертні, бальзами, коктейлі

Джерело: розроблено автором на основі [39]

Аналіз динаміки виробництва алкогольних напоїв в Україні у 2016–2024 рр. свідчить про стійку тенденцію до скорочення обсягів випуску лікєро-горілочаної продукції. Якщо у 2016 році виробництво залишалося на відносно

стабільному рівні, то надалі спостерігається поступове й відчутне падіння показників. Найбільш різке зменшення простежується після 2020 року, що пов'язано як з економічними наслідками пандемії, так і з подальшими потрясіннями, викликаними повномасштабною війною. У 2022–2024 рр. виробничі потужності галузі працювали зі значними перебоями, що призвело до суттєвого зниження обсягів випуску порівняно з попередніми роками.

Загалом у 2024 році рівень виробництва алкогольних напоїв є одним із найнижчих за увесь аналізований період, що відображає як спад внутрішнього попиту, так і втрату частини ринків збуту та виробничої інфраструктури.

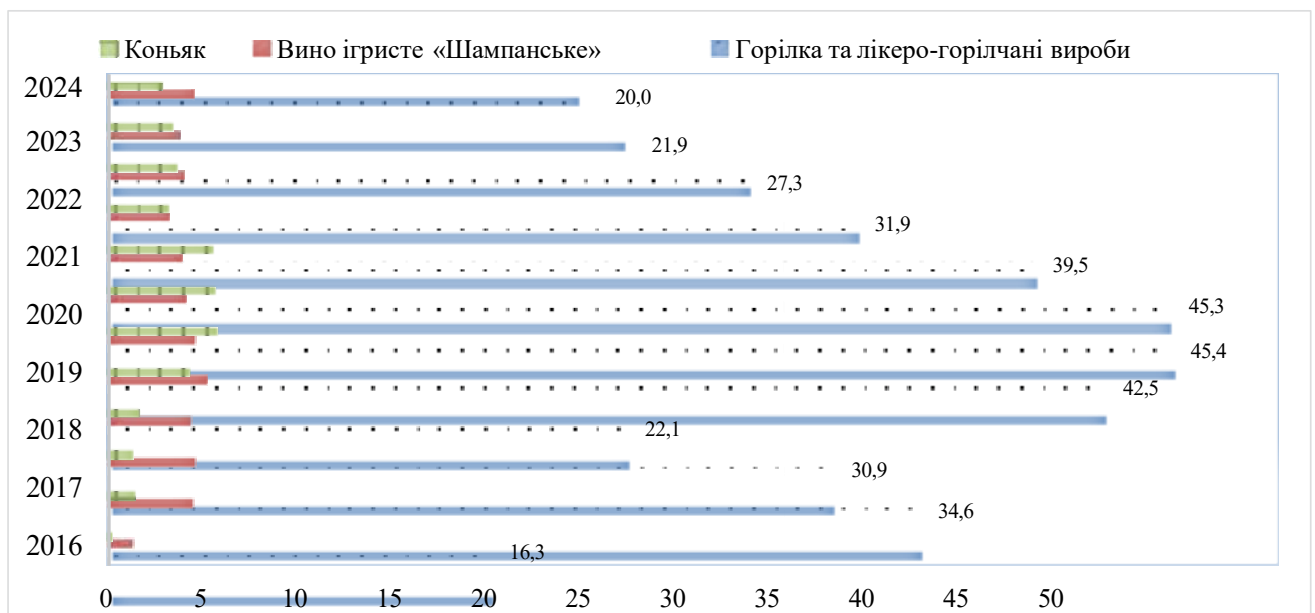

Рис. 2.8. Динаміка виробництва алкогольних напоїв в Україні, млн дал.

Джерело: розроблено автором на основі [40]

Динаміка ставки акцизного податку на 1 літр 100%-ного етилового спирту в Україні за період 2008–2024 років (рис. 2.9) свідчить про поступове та системне зростання фіскального навантаження на лікєро-горілочану продукцію. Така політика є частиною ширшої державної стратегії, яка поєднує фіскальні цілі з намірами зменшити рівень споживання алкоголю та адаптувати податкову систему до вимог європейського законодавства.

У 2008 році ставка акцизу становила лише 21 грн/л 100%-ного спирту. До 2014 року вона зростала поступово, досягнувши 56,42 грн. У цей період підвищення

відбувалося в межах 4–6 грн щороку, що дозволяло ринку адаптуватися до змін без значних потрясінь.

У 2015 році ставка зросла до 70,53 грн, а вже в 2016 році – до 105,80 грн. Це було одне з найстрімкіших підвищень за весь період і пояснюється як макроекономічними причинами (девальвація гривні, інфляція, зниження доходів бюджету), так і політичними рішеннями щодо активізації боротьби з надмірним споживанням алкоголю. У 2017 році ставка сягнула 126,96 грн і залишалася незмінною до 2021 року включно. Така стабільність дала можливість ринку лікеро-горілчаної продукції адаптуватися до попередніх підвищень і зберігати конкурентоспроможність у внутрішньому сегменті. З 2022 року ставка акцизу була підвищена до 133,31 грн, де і залишається станом на 2024 рік. Це підвищення є частиною довгострокової політики гармонізації з європейськими акцизними ставками, що закріплена в Угоді про асоціацію з ЄС. Ураховуючи складну економічну ситуацію в країні, зокрема повномасштабну війну, держава не стала різко змінювати податковий тиск у 2023–2024 роках, зберігаючи ставку на попередньому рівні.

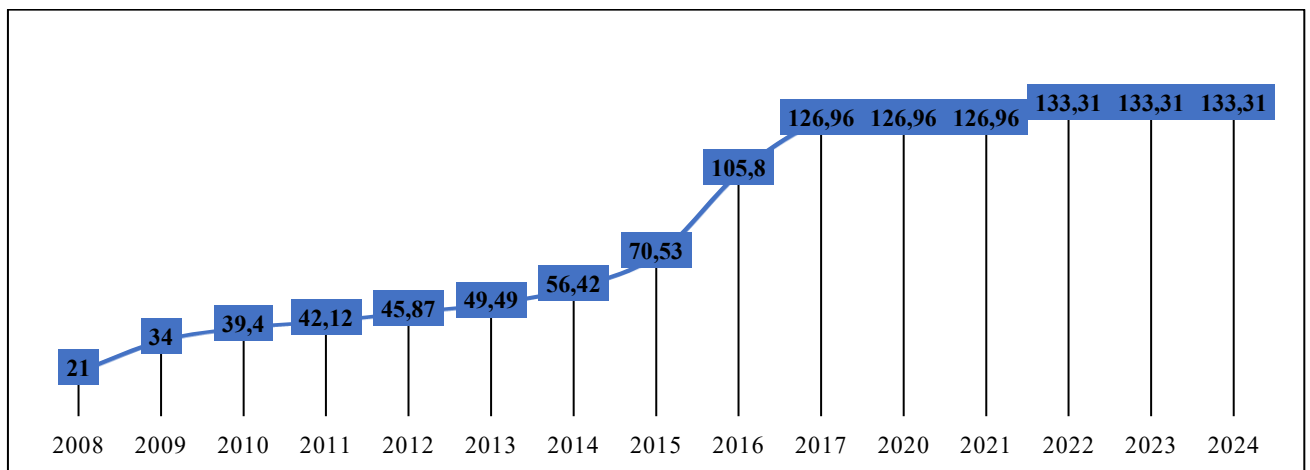

Рис. 2.9. Динаміка зростання ставок акцизного податку на горілку та лікеро-горілчані вироби, грн.

Джерело: розроблено автором на основі [48,49]

У 2020–2024 роках виробництво основних груп алкогольних напоїв в Україні демонструвало нестабільну динаміку (табл. 2.10), що зумовлена як економічними, так і соціально-політичними чинниками (зокрема пандемією

COVID-19, повномасштабною війною, падінням купівельної спроможності населення та зростанням тіньового ринку).

У цій категорії зафіксовано загальну тенденцію до зниження виробництва: з 21,0 млн дал у 2021 році до 16,0 млн дал у 2024 році. Це свідчить про поступове звуження легального сегмента ринку, ймовірно, на тлі зростання цін і збільшення частки нелегальної продукції. Темп падіння у 2024 році становив -6,98%.)

Ця категорія є відносно стабільною, з повільним, але позитивним трендом від 2,4 млн дал у 2022 р. до 2,6 млн дал у 2024 р. Темп зростання у 2024 році – +4%. Це може бути пов'язано зі зміною споживчих уподобань на користь легших алкогольних напоїв.

Після падіння у 2022 році спостерігається помірне відновлення виробництва, яке у 2024 році досягло 2,7 млн дал. Це свідчить про поступове повернення інтересу до міцного сегмента преміум-класу. Темп приросту – +3,85%.

Найбільші обсяги виробництва демонструє саме пивна промисловість, хоча у 2022 році вона різко впала до 140 млн дал. Проте в наступні роки відбулося поступове відновлення – до 155 млн дал у 2024 році (+4,73%). Це вказує на стабілізацію галузі після кризи.

Таблиця 2.5

Динаміка виробництва алкогольної продукції в Україні 2020-2024 рр.

Група алкогольних напоїв	Рік					Темп приросту 2024р./2023р., %	Абсолютне відхилення 2024р./2023р., млн дал
	2020	2021	2022	2023	2024		
Горілка та лікеро-горілчані вироби	18	21	16,5	17,2	16	-6,98	-1,2
Вино ігристе «Шампанське»	2,5	2,6	2,4	2,5	2,6	4	0,1
Коньяк	2,7	2,9	2,4	2,6	2,7	3,85	0,1
Пиво	170	180	140	148	155	4,73	7

Джерело: розроблено автором на основі [40,41]

Українська алкогольна галузь за 2020–2024 рр. працювала в умовах викликів і трансформацій. Помітна переорієнтація споживчого попиту – з міцного алкоголю на легші напої, зростання популярності вина та пива.

Водночас, загальна тенденція до скорочення виробництва горілки є показовою і може сигналізувати про зміни в культурі споживання, фіскальному тиску, а також про проблеми з нелегальним обігом.

Держава використовує акцизний податок на паливні продукти не лише як джерело бюджетних надходжень, але й як інструмент регулювання – через підвищення вартості пального впливати на споживання, стимулювати економію палива, переходити на альтернативні види пального, а також враховувати екологічні й енергетичні аспекти. В Україні вжито заходів із поступового підвищення ставок акцизу на паливні продукти з метою приведення їх до мінімальних рівнів ЄС, що підсилює як фіскальну стабільність, так і регулятивну ефективність.

Поряд з акцизом на пальне, на ринок суттєво впливають інші чинники світові ціни на нафту, курс валюти, витрати на логістику, транспортні ризики, а також загальний економічний стан і умови воєнного часу. Усі ці фактори формують динаміку цін і визначають реакцію споживачів, що робить акцизну політику багатовимірним і комплексним інструментом державного регулювання.

У зв'язку з імплементацією вимог Європейського Союзу та необхідністю посилення фіскальної стабільності держава запровадила поетапне підвищення ставок акцизного податку на основні види паливних продуктів. Планове зростання акцизів на період 2024–2028 рр. покликане гармонізувати українське законодавство з нормами ЄС, забезпечити прогнозоване надходження коштів до бюджету, а також стимулювати модернізацію енергетичного сектору, підвищення енергоефективності та поступовий перехід до альтернативних видів пального.

Наведена нижче таблиця відображає динаміку підвищення ставок акцизного податку на бензини, дизельне пальне, скраплений газ та моторне альтернативне паливо. Поділ на I та II півріччя 2024 року демонструє початковий етап коригування ставок, після чого встановлюється щорічне поступове зростання до 2028 року. Представлені дані дозволяють простежити темпи

підвищення податкового навантаження на кожен вид пального та оцінити його потенційний вплив на ринок, ціноутворення та споживчу поведінку.

Таблиця 2.6

Графік підвищення ставок акцизного податку на пальне (євро за 1000 літрів)

Назва пального	I півр. 2024 р.	II півр. 2024 р.	2025 р.	2026 р.	2027 р.	2028 р.
Бензини автомобільні	213,5	242,6	271,7	300,8	329,9	359
Дизельне пальне	139,5	177,6	215,7	253,8	291,9	330
Скраплений газ	52	55,6	59,2	62,8	66,4	70
Паливо моторне альтернативне	162	184,08	206,16	228,24	250,32	272,4

Джерело: розроблено автором на основі [38]

Протягом 2024–2028 років ставки акцизного податку на всі види пального зростають поступово та рівномірно, що відображає цілеспрямовану державну політику з наближення оподаткування до мінімальних стандартів ЄС. Найвищі темпи зростання спостерігаються у 2024–2025 роках, коли відбувається основне коригування ставок. У наступні роки підвищення стає більш помірним.

Найбільше податкове навантаження припадає на автомобільні бензини та дизельне пальне, тоді як ставки на скраплений газ залишаються найнижчими. Така динаміка свідчить про прагнення держави стимулювати енергоефективність, поступовий перехід до альтернативних видів пального та забезпечити стабільне зростання бюджетних надходжень у середньостроковій перспективі.

Водночас підвищення акцизів неминує впливає на кінцеву вартість палива для споживачів, формуючи довгостроковий тренд на подорожчання. Найочевидніше це простежується на прикладі бензину А-95 (рис. 2.10), який залишається одним із найбільш популярних видів пального на українському ринку. Саме його динаміка ціни демонструє, як регуляторні заходи, міжнародна кон'юнктура та внутрішні економічні умови разом визначають реальний фінансовий тиск на споживача.

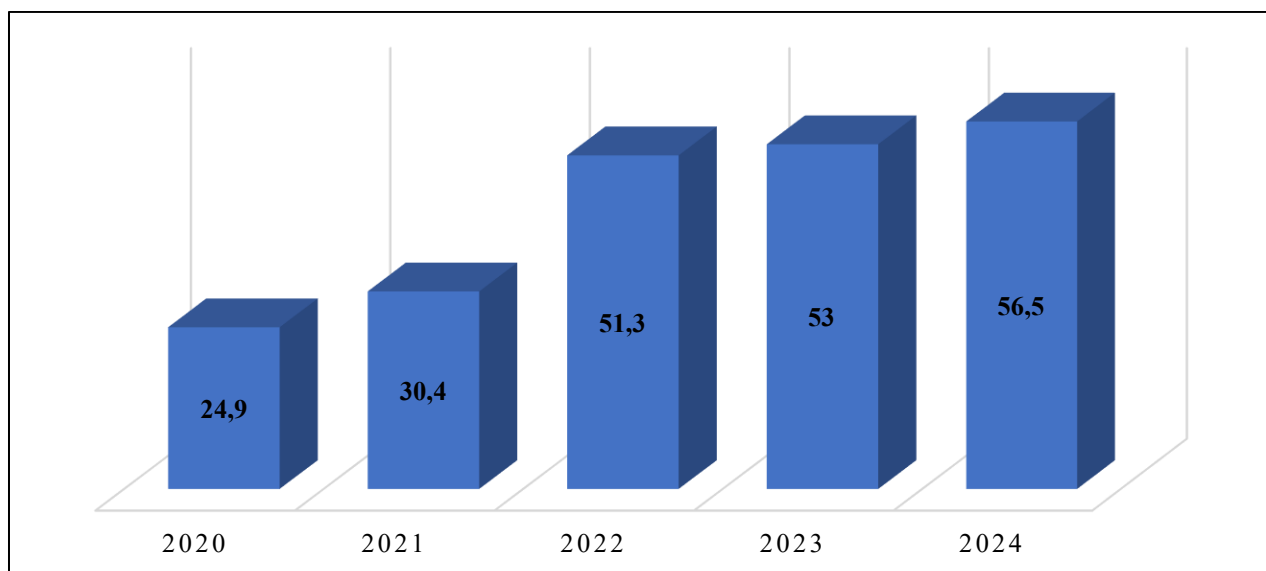

Рис. 2.10. Динаміка середньої ринкової ціни на А-95 у 2020–2024 роках.

Джерело: розроблено автором на основі [46]

У 2020–2024 роках ціна бензину А-95 в Україні демонструвала стале зростання: від 24,9 грн/л у 2020 році до 56,5 грн/л у 2024 році. Найрізкіше подорожчання відбулося у 2022 році під впливом воєнних та економічних потрясінь, порушення логістики та коливань на світових ринках нафти. Надалі ціна залишалася на високому рівні, що відображає дію підвищених акцизів, валютні коливання та зростання витрат імпорту. Загалом динаміка вказує на посилення цінового тиску на споживачів і високу залежність вартості пального від зовнішніх та регуляторних факторів.

Узагальнюючи проаналізовані дані, можна стверджувати, що у 2020–2024 роках ринок пального України перебував під впливом комбінації внутрішніх та зовнішніх факторів – воєнних ризиків, коливань цін на нафту, логістичних обмежень та послідовного підвищення ставок акцизного податку. Ці чинники зумовили стрімке подорожчання бензину А-95, яке підняло середню роздрібну ціну більш ніж удвічі за чотири роки. Подальше поетапне збільшення акцизів до 2028 року забезпечуватиме стабільні бюджетні надходження, але водночас підтримуватиме високий рівень цін на пальне. Це свідчить про збереження значного фінансового навантаження на споживачів та необхідність розвитку альтернативних джерел енергії й підвищення енергоефективності в економіці України.

Отже, у 2020–2024 роках акцизний податок в Україні утвердився як один із ключових інструментів державної фінскальної та регулятивної політики щодо підакцизних товарів – тютюнових виробів, алкогольних напоїв та пального. Поступове підвищення акцизних ставок на сигарети й алкоголь, а також запровадження поетапного зростання акцизів на паливо до 2028 року спрямовані не лише на збільшення бюджетних надходжень і гармонізацію з вимогами ЄС, а й на обмеження надмірного споживання шкідливих товарів, стимулювання енергоефективності та переходу до альтернативних видів пального.

Разом із тим, посилення акцизного навантаження має суперечливі наслідки. На тютюновому ринку на тлі зростання ставок, посилення обмежень і воєнно-економічних потрясінь скорочуються обсяги легального виробництва сигарет, але зростає частка курців та популярність альтернативних нікотиновмісних продуктів (ТВЕНів, електронних сигарет, вейпів), що змінює структуру попиту й ускладнює досягнення суто «анти тютюнових» цілей. В алкогольній галузі спостерігається стійке зниження виробництва горілки та лікєро-горілочаних виробів, часткове зміщення попиту в бік вина та пива й посилення ризиків тіньового сегмента, що частково нівелює регулятивний ефект акцизів.

На ринку пального підвищення акцизів у поєднанні з валютними коливаннями, воєнним станом та глобальною кон'юнктурою призвело до тривалого зростання ціни, зокрема на бензин А-95, що посилило фінансовий тиск на споживачів і бізнес. Загалом можна дійти висновку, що акцизний податок ефективно виконує фінскальну функцію та формує довгостроковий тренд на подорожчання підакцизних товарів, однак його регулятивний вплив істотно залежить від еластичності попиту, масштабу тіньового ринку й загального соціально-економічного стану країни. Тому для досягнення бажаних результатів у сфері громадського здоров'я та енергетичної безпеки акцизну політику необхідно поєднувати з комплексними заходами контролю, профілактики та підтримки легального сектору економіки.

2.3. Оцінка ефективності акцизного оподаткування як інструменту державного регулювання.

Оцінка ефективності акцизного оподаткування в Україні передбачає комплексний аналіз його фіскальної результативності, регулятивного впливу, соціальних ефектів та здатності забезпечувати прогнозованість бюджетних надходжень. Проведені дослідження засвідчують, що у 2020–2024 роках акцизний податок послідовно виконував роль одного з найвагоміших джерел доходів бюджету, формуючи стабільну дохідну базу в умовах економічної нестабільності, пандемії та повномасштабної війни.

Підсумовуючи результати попередніх підрозділів, можна зазначити, що акцизний податок характеризується високою стійкістю надходжень і значним впливом на структуру ринку підакцизних товарів. Водночас ефективність акцизної політики визначається не лише обсягами надходжень, а й тим, наскільки вдало вона поєднує фіскальні та соціально-регулятивні цілі. Для систематизації ключових переваг і недоліків акцизного оподаткування доцільно узагальнити основні характеристики цієї політики (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Критерії оцінки ефективності акцизного оподаткування в Україні у 2020–2024 рр.

Аспект	Переваги	Недоліки
Фіскальний	<ul style="list-style-type: none"> – Стабільність і прогнозованість надходжень; – Стійкість до економічних коливань; – Висока частка у доходах бюджету. 	<ul style="list-style-type: none"> – Зниження фіскальної частки у ВВП; – Значна залежність від імпорту пального; – Ризики недонадходжень через тінізацію.
Соціальний	<ul style="list-style-type: none"> – Зменшення споживання шкідливих товарів; – Формування здорової поведінки; – Потенціал фінансування соціальних програм. 	<ul style="list-style-type: none"> – Зростання цін та фінансовий тиск на вразливі групи; – Перехід споживачів до нелегальної продукції; – Нерівномірність навантаження.
Регулятивний	<ul style="list-style-type: none"> – Цінові стимули для економії; – Наближення акцизів до стандартів ЄС; – Підтримка розвитку енергоефективності. 	<ul style="list-style-type: none"> – Ефект заміщення дешевшими товарами; – Зростання собівартості виробництва; – Посилення тіньових схем.

Адміністративний	– Електронні системи контролю; – Посилення нагляду за обігом; – Зменшення розривів у звітності.	– Недостатня ефективність боротьби з тінню; – Адміністративні бар'єри для бізнесу; – Нерівномірність контролю.
------------------	---	--

Джерело: розроблено автором на основі [55]

Узагальнюючи результати, наведені в таблиці 2.8, можна зазначити, що акцизне оподаткування у 2020–2024 рр. демонструє високий рівень фіскальної стійкості та продовжує відігравати ключову роль у формуванні дохідної частини бюджету. Попри це, на ефективність політики істотно впливають зовнішні чинники — уповільнення економічного зростання, скорочення споживання окремих товарів, валютні коливання та посилення тіньових схем.

Таблиця 2.8

Критерії оцінки ефективності акцизного оподаткування в Україні у 2020–2024 рр.

Критерій	Зміст оцінки	Характеристика у 2020–2024 рр.
Фіскальна результативність	Обсяг і стабільність надходжень	Акциз забезпечує стабільну частку доходів бюджету; надходження залишаються прогнозованими попри війну й коливання ринку пального.
Фіскальна значимість у ВВП	Відношення надходжень акцизу до ВВП	Частка має тенденцію до незначного зниження через падіння економічної активності та тінзацію окремих ринків.
Регулятивний вплив	Стимулювання поведінки споживачів і бізнесу	Акциз сприяє скороченню споживання алкоголю й тютюну, підвищує енергоефективність у секторі пального, стимулює перехід на якісніші види продукції.
Соціальний ефект	Вплив на здоров'я, доступність товарів, фінансування програм	Відзначається зниження споживання шкідливих товарів, проте існує ризик тіньового ринку та зростання цін для малозабезпечених груп.
Відповідність стандартам ЄС	Гармонізація ставок і правил із європейськими директивами	Ставки поступово зближуються зі стандартами ЄС, особливо щодо пального та тютюну, що зміцнює інтеграцію до європейського ринку.
Адміністративна ефективність	Якість контролю, діджиталізація, боротьба з тінню	Запроваджено електронні системи контролю та маркування, але проблема нелегального виробництва залишається актуальною.

Еластичність надходжень	Залежність доходів від змін цін, ставок і попиту	Найбільш еластичними залишаються надходження від тютюну й алкоголю; для пального залежність вища через імпорт та валютні коливання.
Ризики ефективності	Тінізація, контрабанда, падіння виробництва	Основні загрози — розширення тіньового сегменту, зниження споживання через високі ставки та воєнні ризики для бізнесу.

Джерело: розроблено автором на основі [56]

Регулятивні та соціальні аспекти акцизів залишаються загалом позитивними: підвищення ставок сприяє зниженню споживання алкоголю й тютюну, а також стимулює перехід до більш екологічних видів палива. Разом із тим, зростання податкового навантаження може підштовхувати частину споживачів до придбання нелегальної продукції, що знижує реальну ефективність податкової політики.

Таким чином, акцизне оподаткування в Україні є важливим інструментом державного регулювання, здатним забезпечувати одночасно фіскальний, соціальний та економічний ефекти. У подальших підрозділах доцільно розглянути динаміку надходжень за конкретними групами підакцизних товарів (алкоголь, тютюн, пальне) з метою визначення сильних і слабких сторін акцизної політики щодо кожного ринку.

Таблиця 2.9

Оцінка ефективності акцизного оподаткування за основними групами підакцизних товарів (2020–2024 рр.)

Група товарів	Фіскальна роль	Регулятивний ефект	Соціальний вплив	Особливості адміністрування
Пальне	Найбільша частка надходжень; значна залежність від імпорту; стійкість навіть у період війни	Стимулює економію, розвиток альтернативних видів пального, підвищує енергоефективність	Опосередковано впливає на вартість логістики, транспортних послуг і цін на товари	Електронні системи контролю; високі ризики контрабанди та «сірих» схем

Алкогольні напої	Стабільні надходження, але частка знижується через падіння виробництва	Скорочення споживання міцного алкоголю, стимулювання переходу на продукцію з нижчим вмістом спирту	Поліпшення показників здоров'я населення; проте ризик зростання тіньового сегмента	Необхідність посилення контролю за ЛГВ; проблеми нелегального самогонваріння
Тютюнові вироби	Висока частка надходжень; залежність від обсягів споживання	Поступове скорочення куріння, стимулювання переходу на альтернативні продукти	Значне зменшення шкідливих звичок, але ризик переходу на контрафакт	Наявність нелегальної торгівлі, електронні марки, ЕУ-директиви щодо ставок
Електронні сигарети та рідини	Надходження зростають через розширення ринку	Зменшення традиційного куріння, формування культури альтернативних продуктів	Підліткове споживання — ключовий ризик	Потреба в оновленні законодавства; недостатній контроль
Пиво	Стабільні, але нижчі надходження порівняно з іншими сегментами	Легке регулювання; вплив ставки менший, ніж у ЛГВ	Менші соціальні ризики порівняно з міцним алкоголем	Менше тіньових схем; високий рівень прозорості

Джерело: розроблено автором на основі [57]

Як видно з таблиці 2.9, рівень ефективності акцизного оподаткування істотно відрізняється між різними групами товарів. Найвагомим джерелом доходів залишається ринок пального, який формує основу фіскальної стабільності акцизу. Тютюновий сегмент також демонструє значний внесок у бюджет, хоча зі збільшенням ставок і зменшенням споживання зростає потреба в ефективнішому контролі за нелегальним обігом.

Алкогольна галузь характеризується поступовим спаданням обсягів виробництва та споживання, що позитивно впливає на соціальні показники, але зменшує фіскальний потенціал. Ринок пива та нікотиновмісних рідин має менше соціальних ризиків, проте потребує модернізації нормативної бази та адаптації до нових форм споживчої поведінки.

Таким чином, загальна ефективність акцизної політики визначається специфікою кожної товарної групи, що потребує диференційованого підходу до

встановлення ставок, адміністрування та контролю. Це створює підґрунтя для подальшого аналізу динаміки акцизних надходжень за видами товарів.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна зазначити, що акцизне оподаткування в Україні у 2020–2024 рр. залишається одним із найбільш ефективних інструментів державного регулювання. Воно забезпечує стабільні та прогнозовані надходження до бюджету, виконує важливі соціальні й регулятивні функції, а також сприяє наближенню національного податкового середовища до стандартів ЄС. Разом із тим, ефективність акцизної політики істотно залежить від рівня тінізації ринку, коливань економічної активності та якості адміністрування. Відмінності у фіскальному потенціалі та регулятивному впливі різних груп підакцизних товарів підкреслюють необхідність диференційованого підходу до подальшого вдосконалення акцизної системи.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було здійснено комплексний аналіз фіскальних та регулюючих аспектів акцизного оподаткування в Україні у 2020–2024 рр., що дало змогу всебічно оцінити його результативність як інструменту державної політики. Акцизний податок зберігає високу фіскальну значимість, забезпечуючи стабільні та прогнозовані надходження до зведеного бюджету навіть в умовах пандемії, повномасштабної війни та загальної економічної нестабільності. Попри зниження його частки у ВВП та доходах бюджету порівняно з 2020 роком, у 2023–2024 рр. спостерігається відновлення ролі акцизів завдяки підвищенню ставок, розширенню бази оподаткування та посиленню контролю за обігом підакцизних товарів.

Проведений аналіз фіскальних та регулюючих аспектів акцизного оподаткування в Україні у 2020–2024 рр. засвідчує, що акцизний податок є одним із найбільш стабільних та прогнозованих джерел наповнення бюджету навіть в умовах глибоких економічних шоків. Упродовж досліджуваного періоду номінальний ВВП України зріс з 4 194,1 млрд грн у 2020 р. до 7 658,6 млрд грн у 2024 р. (зростання на 82,6 %), тоді як доходи зведеного бюджету збільшилися

на 160,6 % (з 1 376,7 млрд грн до 3 587,8 млрд грн). У цьому контексті акцизний податок демонструє помірне, але стабільне зростання: його надходження збільшилися з 153,85 млрд грн у 2020 р. до 222,38 млрд грн у 2024 р., що становить приріст на 44,5 %.

Попри це, частка акцизного податку у ВВП знизилася з 3,7 % у 2020 р. до 2,9 % у 2024 р., а частка в доходах зведеного бюджету — з 11,2 % до 6,2 % відповідно. Таке зменшення відносних показників пояснюється швидшим ростом інших податкових надходжень, інфляційними факторами та структурними зрушеннями в економіці. Проте важливо, що у 2023–2024 рр. спостерігається позитивна динаміка: частка акцизу в доходах бюджету зросла на 9,5 % порівняно з 2023 р., що свідчить про відновлення фіскальної ролі цього податку.

Аналіз структури надходжень виявив чітку концентрацію фіскальних потоків: упродовж 2020–2024 рр. понад 70 % акцизних платежів формувалися за рахунок пального та тютюнових виробів. Пальне стабільно забезпечувало понад половину всіх надходжень, хоча його динаміка була найбільш волатильною. У 2020 р. держава отримала 62,4 млрд грн акцизу з пального, у 2021 р. — 71,5 млрд грн, проте в 2022 р. обсяг різко впав до 21,3 млрд грн через тимчасове скасування акцизів під час воєнного стану. Уже у 2023 р. надходження зросли до 94,37 млрд грн, а в 2024 р. утрималися на високому рівні — 89,04 млрд грн, що свідчить про швидку адаптацію ринку до змін ставок та відновлення імпорتنих поставок.

Структура споживання пального підтверджує домінування дизельного пального: його обсяги становили від 7,2 млн т у 2020 р. до 6,65 млн т у 2024 р. Найменшим і найнестабільнішим сегментом був скраплений газ, обсяги якого знизилися з 1,9 млн т до 0,9 млн т. Така структура визначає не лише фіскальні надходження, а й енергетичну залежність країни: понад **75–90 %** усього пального в ці роки забезпечувалося імпортом.

На тютюновому ринку спостерігалися значні коливання обсягів виробництва — від 58,9 млрд шт у 2021 р. до 27,3 млрд шт у 2022 р., що є зменшенням більше ніж удвічі. Проте фіскальні надходження залишалися

високими через системне підвищення ставок. Середня роздрібна ціна сигарет у 2024 р. становила 97,87 грн за пачку, а прогноз на 2025 рік — уже 116,1 грн, що забезпечить додатковий приріст надходжень. Зміна структури споживання є важливим регулятивним наслідком: кількість курців традиційних сигарет скоротилася з 7,3 млн до 6 млн, тоді як кількість споживачів ТВЕНів і електронних сигарет зросла більш ніж удвічі — з 0,7 млн до 1,6 млн та з 0,5 млн до 1,4 млн відповідно. Це свідчить про зміну еластичності попиту та потребує адаптації акцизної політики до нових категорій продукції.

У сегменті лікєро-горілочаних виробів спостерігалася тенденція до скорочення виробництва: з 21 млн дал у 2021 р. до 16 млн дал у 2024 р. Це зниження на 6,98 % порівняно з 2023 р. пояснюється падінням доходів населення, зростанням цін та розширенням тіньового ринку. Попри це, надходження від акцизу в алкогольному секторі зберігалися на стабільному рівні й досягли 11,2 млрд грн у 2024 р., що є максимальним показником за аналізований період.

Додатковим регулятивним інструментом стало поетапне підвищення ставок акцизу на паливо у 2024–2028 рр. Наприклад, ставка на бензини зросте з 213,5 євро/1000 л у I півріччі 2024 р. до 359 євро у 2028 р., а на дизель — з 139,5 євро до 330 євро відповідно. Таке гармонізаційне підвищення не лише збільшить фіскальні надходження, а й матиме значний вплив на ціни. Уже у 2020–2024 рр. середня ціна бензину А-95 зросла з 24,9 грн до 56,5 грн за літр, що підтверджує прямий вплив акцизної політики на інфляцію у сфері енергоресурсів.

Таким чином, акцизне оподаткування у 2020–2024 рр. довело свою ефективність як фіскального, так і регулятивного інструменту. Воно забезпечило 222 млрд грн надходжень у 2024 р., вплинуло на скорочення споживання традиційних тютюнових виробів, стимулювало модернізацію ринку пального та адаптацію до європейських норм. Разом із тим, аналіз засвідчив проблеми: високу тінізацію ринку алкоголю й тютюну, значну залежність від імпорту пального, нерівномірну цінову реакцію та зростання фінансового навантаження на населення.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що акцизний податок у 2020–2024 рр. залишався стабільним, прогнозованим і економічно результативним, але потребує подальшої модернізації, посилення контролю та адаптації до нових викликів, включаючи зміну структури споживання, вплив війни та вимоги ЄС.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ АКЦИЗНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Напрями посилення фіскальної функції акцизів

У сучасному світі фіскальні інструменти державної політики відіграють ключову роль у забезпеченні стабільного функціонування національних економік. Серед них акцизний податок займає особливе місце, адже він не лише забезпечує суттєву частку податкових надходжень до бюджету, а й виконує низку супутніх функцій – регуляторну, стимулюючу, соціальну. Проте саме фіскальна функція акцизів – тобто їхня здатність наповнювати державну скарбницю – залишається головною з точки зору формування фінансової основи діяльності уряду. В умовах економічної трансформації, зростання бюджетного дефіциту, потреб воєнного часу та орієнтації на європейські стандарти, посилення цієї функції набуває особливої актуальності. [6, 8, 16, 17]

Насамперед слід зазначити, що фіскальна функція акцизів має забезпечувати стійке, передбачуване та достатнє джерело бюджетних надходжень, з урахуванням реального економічного стану, рівня добробуту населення та соціальної справедливості. Проте на практиці ефективність виконання цієї функції в Україні часто стримується низкою чинників: від недосконалої структури акцизного оподаткування й обмеженого охоплення товарів до недосконалого адміністрування, що створює передумови для ухилення від сплати податків та тінізації економіки. [16, 17, 18, 56] Саме тому доцільно окреслити ключові напрями вдосконалення, які дозволили б забезпечити посилення фіскальної ролі акцизів у системі державних фінансів.

Першим важливим напрямом є розширення бази оподаткування акцизом, тобто включення до переліку підакцизних товарів додаткових категорій продукції, які є масовими у споживанні, але не обкладені акцизом. Наприклад,

на тлі глобальної тенденції до боротьби з надмірним споживанням цукру багато країн вводять акцизи на солодкі безалкогольні напої – і цей підхід вже довів свою ефективність у ЄС, Канаді, Великій Британії. У контексті України така ініціатива має не лише соціальний, а й фінансовий сенс – за підрахунками аналітиків, навіть помірне оподаткування «солодких» напоїв могло б принести до бюджету до 4 млрд грн щорічно, залежно від структури попиту. [62, 63] Також до розширення бази можуть бути включені, з дотриманням принципів соціальної справедливості, окремі види товарів розкоші чи електронні пристрої, зважаючи на розширення цифрового споживання. [16]

Другим напрямом, що набуває стратегічного значення, є гармонізація ставок акцизного податку відповідно до європейських норм та з урахуванням реалій національного ринку. Європейська інтеграція передбачає, зокрема, поступове узгодження акцизних підходів, що зафіксовано в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. [49, 50, 53] Водночас слід уникати механічного підвищення ставок без врахування еластичності попиту – надмірне навантаження може сприяти тінізації ринку та зниженню легальних продажів. [38,58] Гармонізація має включати не лише вирівнювання розмірів податкових ставок, а й перегляд структури акцизу – зокрема, пропорційного і специфічного компонента, залежно від характеру товару. Наприклад, у сфері тютюнових виробів доцільним є перехід до більшої частки специфічного акцизу, що дозволяє уникнути «цінових маніпуляцій» з боку виробників. [52, 61]

Окремої уваги потребує третій напрям – удосконалення механізмів адміністрування акцизів. Ефективне адміністрування є запорукою того, що навіть при незмінних ставках і структурі оподаткування бюджет отримає реальні надходження. Це передбачає впровадження електронних систем обліку й контролю за обігом підакцизних товарів, зокрема цифрових акцизних марок, інтеграцію з митними базами, автоматизацію звітності. [55, 56, 57, 60] Також доцільно впровадити ризик-орієнтовані підходи до перевірок, коли перевіряються не всі суб'єкти, а лише ті, що мають ознаки потенційного ризику ухилення. У цьому контексті надзвичайно важливо створити стабільну, прозору

та недискреційну систему адміністрування, яка мінімізує людський фактор і підвищує довіру платників. [16, 56]

Четвертим напрямом посилення фіскальної функції акцизів є зменшення масштабів тіньового сектору в обігу підакцизних товарів. За оцінками окремих експертних центрів, в Україні до третини тютюнових виробів та значна частина алкогольної продукції можуть реалізовуватися поза межами офіційного обліку. Це означає, що навіть за підвищених ставок значна частка потенційних надходжень втрачається. [32, 40, 59, 59] Боротьба з контрафактом, посилення митного та податкового контролю, ефективна робота правоохоронних органів — усе це є необхідними умовами реалізації фіскального потенціалу акцизу. [55,56] Варто також розглянути питання про створення єдиного інформаційного середовища для відстеження ланцюга постачання від виробника до кінцевого споживача. [57, 60]

Наступним важливим аспектом є стабільність і прогнозованість акцизної політики. Ухвалення рішень про зміни в ставках або структурі акцизу має базуватися на довгострокових підходах та економічному аналізі. Часті й непередбачувані зміни правил гри породжують правову невизначеність і підривають податкову дисципліну. Тому держава має розробити середньострокову стратегію акцизного регулювання, яка б передбачала поступове коригування ставок, адаптацію адміністрування та забезпечення стабільного зростання надходжень. [38, 56]

Нарешті, фіскальна функція акцизів повинна співвідноситися з іншими цілями державної політики – зокрема, соціальними, екологічними та медичними. Акциз на тютюн чи алкоголь, крім збору коштів, має стримувати споживання шкідливих продуктів; акциз на пальне — стимулювати екологічно чисті види транспорту. [35,37,61,612] Тобто фіскальне навантаження має бути частиною системного підходу до розвитку держави. У такому випадку посилення фіскальної функції відбудуватиметься не ізольовано, а в гармонії з іншими важливими пріоритетами.

Отже, посилення фіскальної функції акцизного оподаткування в Україні потребує комплексного підходу, що охоплює розширення бази оподаткування, гармонізацію ставок, удосконалення адміністрування, боротьбу з тіньовим обігом, забезпечення стабільності та інтеграцію з іншими стратегічними напрямками державної політики. [16,38,62,63] Лише за умови цілісної реалізації цих напрямів акцизний податок зможе повною мірою виконати свою роль як ефективний інструмент фіскальної стабільності та економічного розвитку.

3.2.Вдосконалення системи адміністрування акцизного податку та боротьба з тіньовим ринком

У сучасному контексті державна система адміністрування акцизного податку в Україні стикається з подвійним викликом: з однієї сторони – необхідністю забезпечити максимальну ефективність фіскальної функції, з іншої – стримувати зростання тіньового ринку підакцизних товарів, який підриває не лише надходження до бюджету, а й становить загрозу соціальній та економічній стабільності. [16, 56, 58] Успішне подолання цих викликів передбачає не просто технічне вдосконалення процедур, а трансформацію системи адміністрування в напрямку прозорості, цифровізації, міжвідомчої координації та превентивного контролю. [55, 57]

Передусім варто зазначити, що цифрові технології стають не просто додатковим інструментом, а фундаментальною передумовою для модернізації адміністрування акцизу. У повідомленні State Tax Service of Ukraine (СТСУ) від 16 червня 2025 року констатовано, що доходи від обігу підакцизної продукції зростають – зокрема через підвищену прозорість розрахункових операцій та активне використання реєстраторів розрахункових операцій (РРО) [55].

Цей факт свідчить: коли бізнес змушений діяти в рамках автоматизованих систем обліку, можливості для ухилення скорочуються. Саме тому впровадження електронного обліку руху підакцизних товарів, цифрових акцизних марок, інтеграції митних, податкових і виробничих реєстрів є

пріоритетною задачею. [56, 57, 60] Така система дозволяє відстежувати ланцюг «виробник → імпортер → дистриб'ютор → роздріб», створюючи «мережевий» контроль переміщень продукції; у випадку виявлення невідповідності – швидко реакцію. Подібні системи, зокрема в сфері обліку тютюнових виробів і алкогольних напоїв, вже демонструють зростання офіційних продажів. [55, 57, 58]

Другий компонент – це впровадження ризик-орієнтованого підходу до контролю. Працездатність традиційної моделі «всі платники під перевіркою» суттєво обмежена: вона створює навантаження на підприємства, витрачає ресурси контролюючих органів і може породжувати атмосферу невизначеності для добросовісного бізнесу. Натомість аналіз діяльності показує: значно ефективніше виділяти суб'єктів із високими ризиками ухилення чи нелегального обігу. Так, у звіті СТСУ від 8 травня 2024 року повідомлено, що за один місяць у Києві під час масових перевірок у сфері торгівлі тютюновими виробами було виявлено понад 200 реально діючих об'єктів-порушників, переважно через несплату збору на РРО та порушення обліку.

Цей досвід свідчить про доцільність застосування аналітики для первинного відбору ризикованих платників і подальшої фокусованої роботи з ними — що підвищує результативність перевірок при меншому навантаженні на легальний бізнес. [55, 56].

Третій важливий напрям — це системна боротьба з тіньовим оборотом підакцизної продукції. За даними аналітиків, обсяги нелегального ринку тютюнових виробів в Україні становлять значну частку, зокрема втрати бюджету від цього сегмента оцінюються у понад 23 млрд грн у 2024 році. [58, 59]

Сутність проблеми полягає не тільки в невиконаній фіскальній функції, але й у тому, що нелегальні ланцюги ставлять під загрозу легальних операторів, створюючи нерівні умови конкуренції, а також підривають довіру до системи фінансування суспільних функцій. [32, 37, 58] У відповідь держава має діяти багатовекторно: підвищення митного та податкового контролю, введення жорстких санкцій за виробництво/реалізацію нелегальної продукції, створення

єдиного інформаційного простору для відстеження руху товарів та співпраця з правоохоронними органами і бізнесом. Зокрема, законодавча ініціатива щодо впровадження електронної системи контролю обігу акцизних товарів (e-Excise) передбачає, що з 1 січня 2026 року буде заборонено імпорт підакцизних товарів із паперовими акцизними марками – натомість заводитьься цифровий маркірований облік. [49, 57]

Запуск цієї системи має супроводжуватися ретельним тестуванням, навантаженням на бізнес і адаптацією технологічної інфраструктури — адже недбала реалізація ризикує порушити легальний ринок і створити нові канали тіні. [56, 57]

Четвертий аспект – це забезпечення оперативного моніторингу, звітності та зворотного зв'язку. Удосконалення адміністрування акцизного податку неможливе без систематичного аналізу даних, що надходять від виробників, імпортерів, митниці та роздрібної торгівлі. Наприклад, збільшення доходів за окремими видами підакцизної продукції – як у випадку алкогольних напоїв та тютюнових виробів у січні-травні 2025 року – вже фіксує СТСУ. [55, 56]

Впровадження інформаційних панелей, автоматизованих звітів, інтеграції з реєстрами РРО та митними даними дозволяє не лише збирати статистику, а й виявляти відхилення в режимі реального часу. [56, 60] Завдяки цьому органи контролю можуть реагувати оперативно, коригувати політику і формувати середньострокові прогнози надходжень.

П'ятий, не менш важливий елемент – це розвиток інституційної спроможності і підвищення якості кадрів контролюючих органів. Реформа адміністрування акцизів неможлива без підготовлених фахівців, які володіють сучасними навичками аналізу даних, розуміння технологій маркування, роботи з великим обсягом інформації, а також готові до міжвідомчої взаємодії з митницею, поліцією та антикорупційними структурами. [16, 17, 56] Якщо інститути залишаються недостатньо оснащеними – це створює «вузьке горлечко» і збільшує ризик, що система реагування буде затриманою чи недостатньо ефективною.

Насамкінець, варто підкреслити: вдосконалення системи адміністрування акцизного податку та боротьба з тіньовим ринком – це не просто перелік заходів, а комплексна стратегія державної політики. Вона потребує узгодженості між законодавством, технологіями, аналітикою даних, бізнес-середовищем і суспільством. Лише коли система адміністрування стане прозорою, прогнозованою, адаптивною і справедливою, фіскальна функція акцизів зможе реалізуватися в повному обсязі – а утрати бюджету від нелегального обігу мінімізуються. У часи, коли кожна гривня для України має велике значення – особливо з огляду на поточні виклики – така модернізація набуває стратегічного значення.

Таблиця 3.1

Ключові напрями модернізації адміністрування акцизного податку в Україні

№	Напрямок удосконалення	Зміст, інструменти та ключові результати
1	Цифровізація адміністрування акцизу	<ul style="list-style-type: none"> • Впровадження електронних акцизних марок (e-Excise). • Інтеграція реєстрів виробників, імпортерів, ДПС, митниці та РРО систем. • Автоматизація обліку руху підакцизної продукції. • Очікуваний результат: зниження можливостей для ухилення, підвищення прозорості.
2	Ризик-орієнтований контроль	<ul style="list-style-type: none"> • Використання аналітики даних для виявлення ризикових платників. • Таргетовані перевірки замість тотальних. • Моніторинг об'єктів з високою ймовірністю порушень. • Очікуваний результат: ефективніші перевірки, менше навантаження на добросовісний бізнес.
3	Боротьба з тіньовим ринком підакцизних товарів	<ul style="list-style-type: none"> • Посилення митного й податкового контролю. • Санкції за виробництво та продаж нелегальної продукції. • Інформаційний обмін між ДПС, митницею, правоохоронними органами. • Очікуваний результат: зменшення тіньового сегмента, захист легального ринку.
4	Реальний-часовий моніторинг та звітність	<ul style="list-style-type: none"> • Автоматизовані інформаційні панелі, інтеграція з РРО та митними реєстрами. • Аналітика для прогнозування надходжень та виявлення аномалій. • Очікуваний результат: оперативне реагування контролюючих органів.
5	Інституційна спроможність і професійна підготовка кадрів	<ul style="list-style-type: none"> • Підвищення кваліфікації персоналу ДПС та митниці. • Навчання у сфері цифрових технологій, аналізу даних, маркування та ІТ-контролю. • Очікуваний результат: ефективніша реалізація реформ і контрольних функцій.

6	Комплексна стратегія модернізації	<ul style="list-style-type: none"> • Узгодження законодавчих, технологічних, аналітичних та організаційних заходів. • Співпраця держави з бізнесом і громадськістю. • Очікуваний результат: стійка, прозора та ефективна акцизна політика.
---	-----------------------------------	---

Джерело: розроблено автором на основі [16,17,55,56,57,58,59,60]

Узагальнюючи дані таблиці, можна зазначити, що модернізація адміністрування акцизного податку потребує поєднання цифрових технологій, аналітичних інструментів, ефективного контролю та інституційної спроможності. Реалізація цих напрямів дозволить підвищити прозорість ринку, зменшити масштаби тінізації та забезпечити стабільне надходження акцизних платежів до бюджету.

3.3. Гармонізація українського акцизного законодавства з нормами ЄС

Гармонізація акцизного законодавства України з нормами Європейського Союзу (ЄС) є одним із ключових напрямів євроінтеграційної політики держави, що визначає не лише фінансові, а й соціально-економічні та політичні перспективи розвитку країни. [49, 50] Після отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС у 2022 році та початку офіційних переговорів щодо вступу, питання адаптації податкового законодавства, зокрема у сфері акцизного оподаткування, набуло особливої актуальності. [38, 49] Цей процес передбачає не лише формальне перенесення *acquis communautaire* у національне право, а й глибоку трансформацію інституційної, адміністративної та економічної системи, що має забезпечити ефективне функціонування внутрішнього ринку, прозорість та справедливість оподаткування, а також відповідність європейським стандартам захисту прав споживачів і конкуренції. [50, 61]

Система акцизного оподаткування в Європейському Союзі ґрунтується на низці директив, які визначають як загальні принципи, так і специфічні вимоги до оподаткування окремих категорій товарів. [50, 51, 52, 53, 54] Основною метою гармонізації акцизів є забезпечення належного функціонування внутрішнього ринку, усунення бар'єрів для вільного руху товарів, запобігання викривленню конкуренції та забезпечення фінансової нейтральності.

Ключовими актами вторинного права ЄС у сфері акцизів є:

– Директива Ради 2008/118/ЄС «Про загальний режим акцизних зборів» (Horizontal Excise Directive), яка встановлює загальні правила справляння акцизів, визначає поняття підакцизних товарів, принципи виникнення податкових зобов'язань, адміністрування, контроль та рух підакцизних товарів у межах ЄС.

– Директива Ради 92/83/ЄЕС та 92/84/ЄЕС – регулюють структуру та мінімальні ставки акцизів на алкоголь і алкогольні напої, визначають категорії продукції, підходи до оподаткування малих виробників, а також можливість застосування знижених ставок для окремих регіонів чи традиційних продуктів.

– Директива Ради 2011/64/ЄС – встановлює структуру та мінімальні ставки акцизів на тютюнові вироби, визначає специфічні та адвалорні компоненти податку, а також критерії для гармонізації оподаткування різних видів тютюнової продукції.

– Директива Ради 2003/96/ЄС – визначає мінімальні ставки акцизів на енергетичні продукти та електроенергію, дозволяє застосування диференційованих ставок залежно від виду пального, його використання та екологічних критеріїв.

– Директива Ради 95/60/ЄС – регламентує фіскальне маркування газойлю та гасу з метою запобігання зловживанням і забезпечення контролю за обігом пального з пільговим оподаткуванням. [50, 51, 52, 53, 54]. Важливою складовою є також Директива 2011/16/ЄС (DAC) щодо адміністративної співпраці у сфері оподаткування, яка забезпечує обмін інформацією між податковими органами держав-членів, сприяє боротьбі з ухиленням від сплати податків та контрабандою. [50, 51, 52, 53, 54].

У ЄС до підакцизних товарів належать:

– алкоголь і алкогольні напої (пиво, вина, проміжні продукти, етиловий спирт);

– тютюнові вироби (сигарети, сигарили, тютюн для самокруток, інші види тютюну);

– енергетичні продукти та електроенергія (бензин, дизель, скраплений газ, мазут, електроенергія). [50, 51, 52, 53, 61]

Для кожної категорії встановлено мінімальні ставки акцизу, які держави-члени можуть перевищувати залежно від національних потреб. Наприклад, для бензину мінімальна ставка становить 359 євро за 1000 літрів, для дизельного пального – 330 євро, для сигарет – не менше 90 євро за 1000 штук і не менше 60% від середньозваженої роздрібної ціни, для алкоголю – 550 євро за 1 гектолітр чистого спирту. [51, 52]

Структура акцизу може бути специфічною (фіксована сума за одиницю товару), адвалорною (відсоток від ціни) або комбінованою. Для тютюнових виробів та алкоголю часто застосовується змішана модель, що дозволяє гнучко реагувати на цінову політику виробників і забезпечувати фіскальну ефективність.

ЄС приділяє значну увагу питанням адміністрування акцизів, контролю за обігом підакцизних товарів та боротьбі з ухиленням від сплати податків. Для цього застосовуються:

– Електронна система контролю руху підакцизних товарів (EMCS) – забезпечує електронний супровід переміщення товарів під акцизним наглядом між державами-членами, дозволяє відстежувати рух продукції та запобігати зловживанням.

– Фіскальне маркування — обов'язкове для окремих категорій товарів (наприклад, газойль, гас), передбачає використання єдиного європейського маркера (Euromarker) та/або національних барвників для ідентифікації пального з пільговим оподаткуванням, що сприяє боротьбі з контрабандою та незаконним використанням пального.

– Ліцензування виробництва та обігу – для виробників, імпортерів, оптових і роздрібних продавців підакцизних товарів встановлюються спеціальні вимоги щодо отримання ліцензій, ведення обліку, звітності та дотримання стандартів якості. [50,54,60]

Практика ЄС демонструє, що ефективне адміністрування акцизів можливе лише за умови цифровізації процесів, прозорості процедур, автоматизації обміну інформацією та тісної співпраці між податковими, митними та правоохоронними органами. [50, 60, 61]

Правове регулювання акцизного оподаткування в Україні здійснюється насамперед Податковим кодексом України (ПКУ), а також спеціальними законами щодо виробництва, обігу та ліцензування підакцизних товарів. [19, 20, 48] В останні роки, особливо після підписання Угоди про асоціацію з ЄС, законодавство зазнало суттєвих змін, спрямованих на наближення до європейських стандартів.

Ключовим кроком стала імплементація Закону № 3878-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації положень актів права Європейського Союзу щодо акцизного податку», який набрав чинності 1 вересня 2024 року. [49] Закон передбачає поступове підвищення ставок акцизу на пальне до мінімального рівня ЄС, введення нових категорій підакцизних товарів, уточнення визначень та механізмів адміністрування, а також перехідні положення для окремих секторів економіки. [38, 49, 56]

На відміну від ЄС, де акциз застосовується лише до окремих категорій (алкоголь, тютюн, нафта), в Україні перелік підакцизних товарів ширший і охоплює, зокрема, транспортні засоби та електроенергію. [19, 20, 50, 53] Визначення підакцизного товару здійснюється за кодами УКТ ЗЕД, а для окремих позицій потрібна товарознавча експертиза або додаткові документи для підтвердження статусу.

Згідно з новим законодавством, ставки акцизного податку на пальне поступово зростатимуть у 2024–2028 роках, щоб досягти мінімального рівня ЄС. [38, 49]

Закон також передбачає підвищення ставки акцизу для проміжних продуктів (вина та інші зброджені напої з міцністю 1,2–22%) з 8,42 до 12,23 грн за 1 літр з 1 грудня 2024 року, що відповідає вимогам Директиви 92/83/ЄЕС [45, 51].

Для тютюнових виробів з 2025 року ставки акцизу встановлюються в євро, а до 2028 року мають досягти мінімального рівня ЄС – 90 євро за 1000 сигарет, із поступовим щорічним підвищенням. [37, 52, 61]

В Україні діє система ліцензування виробництва, імпорту, оптової та роздрібної торгівлі підакцизними товарами. З 2025 року запроваджено нову процедуру отримання ліцензій, яка передбачає сплату збору щоквартально (для роздрібної торгівлі) або щорічно (для оптової), а також подання підтверджуючих документів про оплату.

Гармонізація акцизного законодавства України з *acquis communautaire* ЄС здійснюється відповідно до принципів верховенства права ЄС, прямої дії, субсидіарності та поступової імплементації директив і регламентів у національне законодавство. Важливу роль відіграють також інституційна співпраця, залучення громадянського суспільства, модернізація адміністративних процедур та цифровізація контролю. [19,20,55]

Процес гармонізації акцизного законодавства України можна умовно поділити на такі етапи [19, 20, 55]:

1. Оцінка відповідності чинного законодавства *acquis communautaire* – здійснюється порівняльний аналіз положень ПКУ та директив ЄС, визначаються прогалини, невідповідності та сфери, що потребують адаптації.

2. Розробка та прийняття змін до законодавства – підготовка законопроектів щодо підвищення ставок, уточнення визначень, запровадження нових категорій товарів, механізмів адміністрування, фіскального маркування тощо.

3. Впровадження перехідних положень – встановлення графіків поступового підвищення ставок, адаптації процедур контролю, надання пільг окремим секторам (наприклад, аграрному) на перехідний період.

4. Модернізація адміністративних процедур – цифровізація обліку, впровадження електронних акцизних марок, автоматизація обміну інформацією, підвищення прозорості та ефективності контролю.

5. Міжнародне співробітництво та обмін інформацією – інтеграція до європейських інформаційних систем (EMCS, VIES), участь у спільних заходах з боротьби з контрабандою та ухиленням від сплати податків, виконання вимог Директиви DAC щодо адміністративної співпраці.

6. Оцінка ефективності та подальше вдосконалення – моніторинг результатів, аналіз впливу на бюджет, ринок і суспільство, коригування політики відповідно до рекомендацій ЄС та національних експертів.

Важливою особливістю гармонізації є запровадження перехідних періодів для поступового підвищення ставок акцизу на пальне, тютюнові вироби та алкоголь. Це дозволяє уникнути різких цінових шоків, негативних соціальних наслідків та забезпечити адаптацію бізнесу до нових умов. [19,20]

Поступове підвищення ставок акцизу до рівня ЄС має як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, це дозволяє збільшити надходження до бюджету, забезпечити фінансування оборонних і соціальних програм, зменшити доступність шкідливих товарів (тютюн, алкоголь) та стимулювати здоровий спосіб життя. [19,20,55]

З іншого боку, підвищення цін на пальне, алкоголь і тютюн може призвести до зростання інфляції, збільшення витрат для бізнесу та населення, особливо в умовах воєнного стану та економічної нестабільності. Експерти відзначають, що підвищення цін на пальне на 1,5–2 грн/літр може вплинути на всі сектори економіки, оскільки транспортні витрати є складовою собівартості більшості товарів і послуг. [19, 56]

Серед основних технічних та інституційних викликів адаптації акцизного законодавства можна виділити:

– Недостатній рівень цифровізації та автоматизації – впровадження електронних систем контролю вимагає значних інвестицій у IT-інфраструктуру, навчання персоналу, адаптацію бізнес-процесів. [20,55]

– Складність ліцензування та маркування – нові вимоги до ліцензування, маркування продукції, ведення обліку можуть створювати додаткове

адміністративне навантаження на бізнес, особливо для малих і середніх підприємств. [19,20]

– Відмінності у визначеннях та підходах – існують розбіжності у трактуванні понять «проміжні продукти», «об’єкт оподаткування», критеріїв класифікації товарів, що ускладнює гармонізацію та може призводити до правової невизначеності. [55,56]

Однією з ключових проблем є невідповідність визначень окремих категорій товарів (наприклад, «проміжні продукти», «тютюнові вироби для нагрівання», «рідини для електронних сигарет») у національному та європейському законодавстві. [55] Це створює ризики для однакового застосування норм, ускладнює адміністрування та може стати підставою для спорів у майбутньому.

Підвищення ставок акцизу традиційно супроводжується зростанням ризиків ухилення від сплати податків, контрабанди та тіньового обігу підакцизних товарів. За оцінками, частка нелегального ринку тютюнових виробів в Україні зросла з 2% у 2017 році до 17,8% у 2022 році, що призводить до втрат бюджету та підриває ефективність фіскальної політики. [20]

Досвід країн ЄС свідчить, що ефективна боротьба з контрабандою можлива лише за умови впровадження електронних систем простежуваності, фіскального маркування, посилення митного контролю та міжнародної співпраці між податковими і правоохоронними органами. [55,56]

Реформування акцизного законодавства супроводжується активним лобіюванням з боку бізнесу, галузевих асоціацій, а також впливом громадської думки. Підвищення цін на алкоголь, тютюн і пальне часто викликає невдоволення населення, особливо в умовах економічної кризи, що створює політичні ризики для уряду та може гальмувати темпи реформ.

Гармонізація акцизного законодавства з нормами ЄС дозволить Україні:

– Збільшити надходження до бюджету – за оцінками Мінфіну, додаткові доходи від підвищення ставок акцизу на пальне становитимуть близько 2,5 млрд

грн на місяць у 2024 році, а надходження від тютюнових виробів та алкоголю також зростатимуть у міру наближення ставок до європейських.

– Забезпечити фінансування оборонних і соціальних програм – у воєнний час це має особливе значення для підтримки Збройних Сил України та соціальної сфери.

– Стимулювати модернізацію ринку – підвищення стандартів якості, прозорість обігу, боротьба з контрабандою та підробками сприятимуть розвитку легального бізнесу, залученню інвестицій та підвищенню конкурентоспроможності українських виробників.

Соціальні та політичні наслідки:

– Зменшення доступності шкідливих товарів – підвищення цін на тютюн та алкоголь сприятиме зниженню їх споживання, особливо серед молоді, що відповідає європейським підходам до захисту громадського здоров'я.

– Підвищення довіри до державних інституцій – прозорість адміністрування, цифровізація процесів, ефективний контроль та боротьба з корупцією зміцнюють довіру громадян до податкової системи та держави загалом.

– Посилення міжнародної співпраці – інтеграція до європейських інформаційних систем, участь у спільних заходах з боротьби з ухиленням від сплати податків та контрабандою підвищує авторитет України на міжнародній арені та сприяє її євроінтеграції.

Аналітики виділяють кілька можливих сценаріїв гармонізації:

– Оптимістичний сценарій – швидке впровадження всіх вимог *acquis communautaire*, завершення перехідних періодів до 2028 року, повна інтеграція до єдиного ринку ЄС, зростання інвестицій та економічного потенціалу.

– Реалістичний сценарій – поступове виконання зобов'язань, адаптація до нових стандартів у складних умовах війни та економічної кризи, можливість застосування окремих перехідних положень для чутливих секторів, поступове зростання доходів та модернізація ринку.

– Песимістичний сценарій – затримки у впровадженні реформ через політичні, економічні чи соціальні фактори, збереження високого рівня тіньового ринку, ризику втрати довіри з боку європейських партнерів та уповільнення євроінтеграції. [19, 20, 55]

Для успішної гармонізації акцизного законодавства України з нормами ЄС доцільно:

– Продовжити поетапне підвищення ставок акцизу з урахуванням соціально-економічних наслідків та забезпечення підтримки вразливих груп населення та бізнесу. [19, 38, 47, 55].

– Прискорити цифровізацію адміністрування – впровадити електронні акцизні марки, автоматизовані системи обліку та контролю, інтегруватися до європейських інформаційних платформ. [19,20,55,57,60]

– Удосконалити механізми ліцензування та маркування – спростити процедури для бізнесу, забезпечити прозорість та ефективність контролю. [19, 20, 56]

– Посилити міжнародне співробітництво – брати участь у спільних заходах з ЄС щодо боротьби з контрабандою, ухиленням від сплати податків, обміну інформацією та кращими практиками.

– Проводити регулярний моніторинг та оцінку ефективності реформ – аналізувати вплив змін на бюджет, ринок, соціальну сферу, коригувати політику відповідно до результатів та рекомендацій експертів. [47, 55, 56]

Таблиця 3.2

Основні напрями гармонізації акцизної системи України з вимогами ЄС.

№	Напрямок гармонізації	Основний зміст та результати
1	Адаптація законодавства до директив ЄС	<ul style="list-style-type: none"> • Імплементация Директив 2008/118/ЄС, 92/83/ЄЕС, 2011/64/ЄС, 2003/96/ЄС. • Уніфікація визначень, ставок, об'єктів оподаткування. • Приведення ПКУ у відповідність до <i>acquis</i>.
2	Поступове підвищення ставок акцизу до мінімальних рівнів ЄС	<ul style="list-style-type: none"> • Підвищення ставок на пальне, алкоголь, тютюн до 2028 р • Встановлення ставок у євро (для тютюну). • Виконання умов Директиви 2011/64/ЄС.

3	Реформа ліцензування та маркування	<ul style="list-style-type: none"> • Спрощення процедур для бізнесу. • Уточнення вимог до ліцензій на виробництво/обіг. • Гармонізація маркування (зокрема проміжних продуктів).
4	Цифровізація контролю	<ul style="list-style-type: none"> • Впровадження e-Excise та електронних акцизних марок. • Інтеграція з європейськими системами (EMCS, VIES) • Автоматизація обліку руху підакцизних товарів.
5	Боротьба з нелегальним обігом	<ul style="list-style-type: none"> • Посилення податкового й митного контролю. • Впровадження простежуваності та фіскального маркування. • Міжнародна співпраця з ЄС у протидії контрабанді.
6	Адміністративна співпраця та обмін інформацією	<ul style="list-style-type: none"> • Виконання вимог Директиви DAC. • Обмін даними між податковими органами ЄС та України • Спільні заходи з боротьби з ухиленням.
7	Перехідні періоди та адаптаційні механізми	<ul style="list-style-type: none"> • Поступові графіки підвищення ставок до 2028 р. • Перехідні умови для чутливих секторів. • Мінімізація цінових шоків та соціальних ризиків.
8	Оцінка ефективності реформ	<ul style="list-style-type: none"> • Моніторинг впливу змін на ринок, бюджет та споживачів. • Коригування політики на основі аналізу та рекомендацій ЄС.

Джерело: розроблено автором на основі [38,49,50,51,52,53,54,55,60;

61]

Узагальнюючи дані таблиці, можна зазначити, що гармонізація акцизної системи України з вимогами ЄС передбачає комплексне поєднання законодавчих, адміністративних та технологічних змін. Реалізація визначених напрямів забезпечує поступове наближення національної податкової системи до європейських стандартів, сприяє підвищенню прозорості та ефективності адміністрування, зменшенню тіньового ринку й посиленню фіскальної стійкості держави. Впровадження цих заходів створює передумови для формування конкурентного внутрішнього ринку, захисту прав споживачів та зміцнення позицій України на шляху до повноправного членства в Європейському Союзі.

Гармонізація акцизного законодавства України з нормами Європейського Союзу є складним, багатовимірним процесом, що охоплює не лише формальне перенесення *acquis communautaire* у національне право, а й глибоку трансформацію інституційної, адміністративної та економічної системи. Впровадження європейських стандартів у сфері акцизного оподаткування дозволить Україні забезпечити стабільні надходження до бюджету, підвищити прозорість і ефективність адміністрування, зменшити тіньовий ринок, захистити права споживачів і стимулювати здоровий спосіб життя.

Водночас процес гармонізації супроводжується низкою викликів — економічних, соціальних, технічних, правових та політичних. Їх подолання потребує комплексного підходу, залучення всіх зацікавлених сторін, інвестицій у цифровізацію, посилення міжнародної співпраці та постійного моніторингу результатів. [47, 50–54, 60–61] Досвід країн ЄС свідчить, що лише системна, послідовна політика у сфері акцизів може забезпечити сталий розвиток, інтеграцію до європейського простору та підвищення добробуту громадян. [61]

З огляду на стратегічні пріоритети європейської інтеграції, Україна має всі передумови для успішної гармонізації акцизного законодавства, що стане важливим кроком на шляху до повноправного членства в ЄС та забезпечення сталого розвитку держави у XXI столітті. [49, 50]

Висновки до розділу 3

Можна зробити висновок, що посилення фіскальної функції акцизного податку в Україні є складним, але стратегічно необхідним завданням, тісно пов'язаним із модернізацією всієї системи державних фінансів. Йдеться не лише про забезпечення стабільних і зростаючих бюджетних надходжень, а й про створення прозорих, справедливих і передбачуваних правил гри для всіх учасників ринку. Розширення бази оподаткування, зокрема за рахунок запровадження акцизів на нові категорії товарів (наприклад, солодкі напої чи окремі види товарів розкоші), а також гармонізація ставок із європейськими нормами дозволяють посилити фіскальну роль акцизів без руйнівного впливу на економічну активність, за умови врахування еластичності попиту та соціальної чутливості окремих груп населення.

Водночас ефективність акцизної політики безпосередньо залежить від якості адміністрування та масштабів тіньового ринку. Перехід до цифрових інструментів контролю (е-маркування, електронні системи простежуваності, інтегровані реєстри, РРО), ризик-орієнтований підхід до перевірок, посилення міжвідомчої координації та інституційної спроможності контролюючих органів є ключовими умовами зменшення нелегального обігу підакцизних товарів.

Боротьба з тіньовим сектором у сфері тютюну, алкоголю та пального має не лише фіскальний, а й соціальний вимір, оскільки захищає споживача, легальний бізнес і довіру до держави.

Гармонізація акцизного законодавства України з нормами ЄС виступає не окремим напрямом, а рамковим контекстом для всіх цих реформ. Імплементация директив ЄС щодо структури, мінімальних ставок, адміністрування та контролю за обігом підакцизних товарів поступово наближає Україну до стандартів внутрішнього ринку ЄС, створює передумови для зростання інвестиційної привабливості, підвищення якості регулювання та зменшення корупційних ризиків. Водночас цей процес супроводжується значними викликами — економічними, технічними, правовими й політичними, що потребують зваженої поетапної реалізації, широкого діалогу з бізнесом і суспільством та постійного моніторингу результатів.

Отже, вдосконалення акцизного оподаткування в Україні має здійснюватися як цілісна стратегія, що поєднує посилення фіскальної функції, модернізацію адміністрування, рішучу боротьбу з тіньовим ринком та глибоку євроінтеграційну трансформацію. Лише за таких умов акцизний податок зможе повною мірою виконувати свою роль як інструмент наповнення бюджету, стимулювання відповідальної економічної поведінки, захисту громадського здоров'я та наближення України до європейських стандартів розвитку.

ВИСНОВКИ

Акцизний податок є важливим інструментом державної податкової політики, який поєднує фіскальну, регулюючу, розподільчу та контрольну функції. Як непрямий податок, він включається до ціни товару та фактично сплачується споживачем, поширюючись лише на визначені групи підакцизних товарів. Акциз дозволяє державі формувати стабільні бюджетні надходження, впливати на споживання шкідливих товарів, забезпечувати соціальну справедливість і контролювати обіг продукції, що робить його ключовим інструментом економічного та соціального регулювання.

Отже, акцизний податок є важливим інструментом державного регулювання, що поєднує фіскальний, регулюючий, соціальний та екологічний вплив. Він забезпечує стабільні бюджетні надходження, дозволяє коригувати споживчу поведінку, зменшувати негативні зовнішні ефекти й підтримувати фінансування суспільно значущих сфер. Раціональне встановлення ставок, ефективне адміністрування та відповідність європейським стандартам є ключовими умовами дієвості акцизної політики, особливо в умовах євроінтеграції та зростання ролі державного регулювання економі

Таким чином, оцінка ефективності акцизного оподаткування потребує комплексного підходу, що поєднує фіскальний, соціально-економічний та структурно-регулятивний виміри. Сукупне використання цих підходів дає змогу не лише виміряти внесок акцизів у формування бюджетних доходів, а й оцінити їхній вплив на споживчу поведінку, стан громадського здоров'я, конкурентне середовище та рівень тінізації ринку. Це створює підґрунтя для обґрунтованого вдосконалення акцизної політики в Україні.

Таким чином, аналіз динаміки акцизного оподаткування у 2020–2024 рр. свідчить про низку важливих закономірностей. По-перше, акцизи продемонстрували високу стійкість до шоків: попри падіння у 2022 році, спричинене скасуванням ставок та воєнними ризиками, у 2023–2024 рр. надходження повернулися до висхідного тренду. Це вказує на нееластичний характер попиту на основні підакцизні товари та ефективність відновлення

адміністрування. По-друге, структура акцизних надходжень чітко змістилася у бік товарів з найбільш стабільним споживчим попитом — дизельного пального та тютюнових виробів. Саме ці сегменти забезпечили основний приріст, тоді як ринок алкоголю демонстрував поступове, але обмежене відновлення. По-третє, посилення акцизного тиску в межах євроінтеграційного курсу та боротьба з тіньовим ринком стали головними факторами зростання надходжень у 2023–2024 рр., що свідчить про підвищення ефективності адміністрування та скорочення нелегального обігу. Загалом акцизне оподаткування у досліджуваній період проявило себе як адаптивний та результативний інструмент, здатний забезпечувати бюджетні потреби та виконувати регулятивні завдання навіть у складних макроекономічних умовах.

У 2020–2024 рр. акцизний податок залишався одним із найстійкіших джерел доходів бюджету, незважаючи на війну, падіння виробництва та коливання попиту. Найбільшу фіскальну вагу мали пальне та тютюнові вироби, що формували понад 70% акцизних надходжень. Водночас структура ринку зазнала помітних змін: скорочення виробництва сигарет супроводжувалося зростанням кількості курців і переходом споживачів на альтернативні нікотиновмісні продукти, що знижує ефективність традиційного акцизного регулювання.

На ринку алкоголю спостерігалось поступове скорочення легального виробництва горілки та переорієнтація частини споживачів на легші напої. Це може свідчити як про зміну споживчих вподобань, так і про зростання тіньового сегмента. Ринок пального демонстрував різкі коливання: падіння у 2022 році через скасування ставок змінилося швидким відновленням у 2023–2024 рр., однак поетапне підвищення акцизів і зовнішні фактори спричинили суттєве подорожчання бензину А-95.

Загалом акцизний податок ефективно виконує фіскальну функцію, але його регулятивний вплив дедалі більше залежить від поведінкових зрушень споживачів, рівня тінізації та якості державного контролю. Подальше підвищення ставок і гармонізація з вимогами ЄС потребують комплексного

підходу, який поєднуватиме підвищення податкового навантаження з цифровими інструментами контролю та підтримкою легального сегмента ринку.

Акцизне оподаткування у 2020–2024 рр. забезпечувало стабільні бюджетні надходження та виконувало важливі регулятивні й соціальні функції. Водночас ефективність акцизів стримувалася тінізацією ринку, падінням споживання окремих товарів та зовнішніми економічними ризиками. Найвищий фіскальний потенціал зберігали пальне й тютюнові вироби, що підкреслює потребу в посиленому контролі та диференційованому підході до акцизної політики.

Акцизний податок має значний, але ще не повністю реалізований фіскальний потенціал, який стримують тінізація ринку, недосконала структура оподаткування та проблеми адміністрування. Посилення його фіскальної ролі потребує розширення бази оподаткування (зокрема за рахунок «шкідливих» та високорентабельних товарів), гармонізації ставок з нормами ЄС з урахуванням еластичності попиту, а також підвищення якості адміністрування. Важливо, щоб фіскальна функція акцизів узгоджувалася із соціальними, екологічними та медичними цілями, формуючи комплексний інструмент сталого розвитку держави.

Ефективність акцизного оподаткування прямо залежить від якості його адміністрування та здатності держави протидіяти тіньовому ринку підакцизних товарів. Ключовими напрямками модернізації є цифровізація (e-Excise, електронні марки, інтегровані реєстри), ризик-орієнтований контроль, посилення митного й податкового нагляду та розвиток аналітики даних в режимі наближеного до реального часу. Успішна реалізація цих заходів можлива лише за умови підвищення інституційної спроможності контролюючих органів і тісної співпраці держави з бізнесом, що дозволить зменшити масштаби тінізації та зміцнити фіскальну стійкість.

армонізація акцизного законодавства з правом ЄС є стратегічним напрямом євроінтеграції України, що передбачає адаптацію ставок, об'єктів оподаткування, процедур контролю та адміністрування до вимог відповідних директив. Поступове підвищення акцизів до мінімальних рівнів ЄС,

цифровізація контролю та посилення боротьби з нелегальним обігом здатні забезпечити зростання бюджетних надходжень, підвищити прозорість ринку та зменшити соціальні й здоров'я ризики від споживання шкідливих товарів. Водночас цей процес супроводжується економічними та соціальними викликами, що потребують перехідних періодів, цільової підтримки вразливих груп і безперервного моніторингу впливу реформ. У підсумку гармонізація акцизної системи створює передумови для зміцнення фіскальної стійкості та наближення України до стандартів внутрішнього ринку ЄС.